

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Gewoon schoonmaken: de troebele arbeidsrelaties in betaald huishoudelijk werk

Botman, S.J.

Publication date
2011

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Botman, S. J. (2011). *Gewoon schoonmaken: de troebele arbeidsrelaties in betaald huishoudelijk werk*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 3. ‘Mijn zus zei dat je hier veel geld kan verdienen.’

Huishoudelijk werkers in Amsterdam

Inleiding

In 2000 boekten de Oekraïense Larysa en haar vriend een pakketreisje naar Parijs om vanaf daar naar Nederland te reizen. Vrienden van hen woonden al een jaar ongedocumenteerd in Nederland. Larysa is 26 jaar en heeft een secretaresse-opleiding. Als secretaresse verdiende ze het equivalent van 150 euro per maand in Oekraïne. Op het moment van interviewen is ze drie jaar in Nederland, werkzaam als schoonmaakster en verdient ze 1000 euro per maand. Ongedocumenteerd zijn beperkt haar wel, ‘Maar liever ongedocumenteerd in Nederland dan legaal in Oekraïne’, aldus Larysa. Haar hogere inkomen geeft haar vrijheid, de kans haar ouders te steunen en te sparen. Het eigen baas zijn geeft haar een gevoel van autonomie.

De groep aanbieders van huishoudelijke diensten in dit onderzoek in Amsterdam vertoont veel variëteit. Larysa kan model staan voor een deel van deze groep maar niet voor allen. In dit hoofdstuk zal ik de variëteit, alsook patronen van overeenkomsten in de groep huishoudelijk werkers beschrijven. De onderzoeksvraag die hier centraal staat is: *wie zijn de huishoudelijk werkers, waarom doen zij dit werk en welke mate van autonomie hebben zij?*

Larysa is relatief jong, heeft geen kinderen en wel een opleiding. Zij is daarmee een atypische casus in vergelijking tot ander onderzoek waarin bijvoorbeeld naar voren komt dat veel huishoudelijk werkers kinderen achterlaten in het land van herkomst. In deel 3.1 bespreek ik kort een aantal aspecten uit de literatuur over de kenmerken en positie van huishoudelijk werkers. In deel 3.2 zet ik de kenmerken van de huishoudelijk werkers in Amsterdam uiteen, zoals nationaliteit, leeftijd, kinderen, sekse en opleidingsniveau.

Larysa migreerde vanuit Oekraïne met een duidelijk plan om in Nederland betaald huishoudelijk werk te gaan verrichten. Als migrant is Larysa een kenmerkende casus ten opzichte van wat er bekend is over huishoudelijk werk. Deel 3.3 van dit hoofdstuk gaat specifiek over het proces van migratie. In dit deel beschrijf ik verschillende manieren van migratie, het belang van pioniers en verwachtingen die huishoudelijk werkers hadden.

In haar huidige situatie als ongedocumenteerde migrant ervaart Larysa zowel beperkingen als vrijheden. Deel 3.4 is gewijd aan de positie van huishoudelijk werkers en de mate van autonomie. Hierin beschrijf ik een aantal aspecten van hun dagelijks leven zoals hun woonsituatie, werktijden, inkomen en burgerschapsstatus. In deel 3.5 komen de motieven voor betaald huishoudelijk werk aan de orde.

3.1. Hedendaagse huishoudelijk werkers in de literatuur

In internationale onderzoeksliteratuur komt veelvuldig naar voren dat de aanbodzijde op de markt van betaald huishoudelijk werk de afgelopen 20 jaar in toenemende mate uit migranten bestaat. Mondiale inkomensongelijkheden zorgen voor een trek van - veelal vrouwelijke - migranten naar westerse landen en dan vooral de grote steden waar de vraag naar huishoudelijk personeel groot is. Wanneer deze migranten ongedocumenteerd in het betreffende land verblijven of wanneer hun verblijfsvergunning afhankelijk is van een werkvergunning bij één werkgever hebben zij een kwetsbare positie. Ongelijkheid en uitbuiting zijn belangrijk thema's in onderzoek naar huishoudelijk werk (Parrenas 2000, Lutz 2002, Romero 2002). Welke mate van afhankelijkheid of autonomie kennen huishoudelijk werkers in Amsterdam? Wat bepaalt de positie en de mate van autonomie van huishoudelijk werkers in het algemeen? Voordat ik de eerste vraag beantwoord in een beschrijving van de respondenten, beschrijf ik hier enkele inzichten uit de literatuur over de positie van huishoudelijk werkers.

Uit onderzoek zijn er twee verschillende soorten groepen bekend die werkzaam zijn in de persoonlijke dienstensector. Enerzijds kan het aanbod bestaan uit autochtone laagopgeleide vrouwen, vaak met kinderen, die het werk enkele uren per week doen als bijverdienste op een uitkering of inkomen van een partner (Van Daalen 1993, Gregson & Lowe 1994, Tijdens 2000, SEOR 2004, MDW 2003). Autochtone laagopgeleide vrouwen die voor een klein aantal uur huishoudelijk werk verrichten profiteren vooral van de flexibele arbeidstijden die ze kunnen combineren met de zorg voor kinderen. Hun motivatie om als schoonmaakster aan het werk te gaan komt als zodanig voort uit een gebrek aan alternatieven wegens de zorg voor kinderen en een gebrek aan opleiding (Tijdens 2000). Gregson en Lowe (1994) beschrijven voor het aanbod in Engeland dat het aanbod naast autochtone vrouwen met kinderen ook uit oudere vrouwen bestaat. Ook voor oudere vrouwen uit lagere sociale klassen zijn het aanvullen van de uitkering en het gebrek aan andere beroepsmogelijkheden belangrijke motieven voor betaald huishoudelijk werk.

Internationaal onderzoek beschrijft ook een ander soort aanbod. Hier gaat het om relatief jonge vrouwen die naar het andere eind van de wereld migreren om daar - veelal inwonend - fulltime werkzaam te zijn in de huishouding (Hochschild 2004, Cox 2006, Anderson 2000). Deze vrouwen zijn lang niet altijd laaggeschoold en hadden soms een goede baan in het land van herkomst (Galiotti 2009). Voor deze vrouwen is de economie in het land van herkomst vaak een motief om elders huishoudelijk werk te gaan doen.

Beide groepen hebben een zwakke positie op lokale arbeidsmarkten maar elk met een andere oorzaak. Voor autochtone vrouwen gaat het om een laag opleidingsniveau, de zorg voor kinderen en een hoge leeftijd die voor een gebrek aan alternatieven zorgen. Voor migranten vormt de slechte economische situatie in het land van herkomst het motief om te emigreren. Zij hebben in de landen van bestemming een nieuwkomerspositie, en vaak zijn ze

ongedocumenteerd. De tweede groep is een typisch grootstedelijk verschijnsel.

Juist aan de onderkant van de moderne dienstverlenende arbeidsmarkt in grote steden is ruimte ontstaan voor informele economische activiteiten (Sassen 2003). Deze informalisering is geenszins een importverschijnsel uit de derde wereld maar ontstaat om de kosten en beperkingen van het bureaucratisch apparaat te omzeilen en een grotere flexibiliteit te creëren (Sassen 2003). Ook in Nederlandse stedelijke arbeidsmarkten blijkt het belang van de persoonlijke dienstverlening voor migranten groot (Engbersen e.a.2002, Rath & Kloosterman 2003, Van der Leun & Kloosterman 2006.)

Internationaal onderzoek naar huishoudelijk werk concentreert zich vaak op grote steden omdat - zoals Sassen ook uiteenzet - de markt voor persoonlijke dienstverlening hier het grootst is. Zo richt Anderson (2000) zich op Europese steden als Athene, Parijs, Londen en Berlijn. Het onderzoek naar Filipijnse huishoudelijk werksters van Constable (1997) vond plaats in Hongkong. Cox (2006) deed onderzoek naar werksters in Londen. Parrenas (2000) deed onderzoek naar Filipijnse *domestics* in Rome en New York. De gepolariseerde arbeidsmarkt in grote steden biedt ruimte voor migranten in de huishoudelijke diensten. Cox en Watt (2002) verbinden het proces van polarisering van stedelijke arbeidsmarkten direct met de casus van huishoudelijk werkers in Londen. Zij demonstreren dat in Europese steden polarisering niet zozeer plaatsheeft tussen werkenden in de hoge en lage delen van formele arbeidsmarkt, zoals in de VS het geval is, maar tussen de formele en de informele arbeidsmarkt. Mondiale economische ongelijkheden krijgen zo in grote steden vorm. Migrantinnen op de informele arbeidsmarkt hebben minder alternatieven en keuzen dan degene aan de onderkant van de formele markt.

De vraag naar de mate van keuze voor het werk in huishouding is in dit opzicht bijzonder relevant. Overigens vonden Cox en Watt (2002) zowel uitkeringsgerechtigden die hun inkomsten aanvulden met huishoudelijk werk, als ongedocumenteerde migrantinnen die vanwege hun status geen andere alternatieven hebben. Voor beide groepen is het werken in privéhuishoudens een 'veilige' optie. De belangen van beide groepen verschillen sterk: voor autochtone vrouwen gaat het om het *aanvullen* van ander inkomen, voor migrantinnen gaat het om inkomen om te *voorzien het levensonderhoud*. Dat maakt de laatste groep afhankelijker van betaald huishoudelijk werk. Er is evenwel variatie in de mate van afhankelijkheid of autonomie van migrantinnen werkzaam in de huishouding.

Er zijn bijvoorbeeld grote verschillen tussen soorten dienstverband wat betreft de mate van autonomie van huishoudelijk werkers (Anderson 2000). Onderzoek in Taiwan (Lan 2003) Singapore (Yeoh 2007), verschillende steden in Europa (Anderson 2000, Andall 2000 Lutz 2001, Cox 2006) en de Verenigde staten (Ehrenreich & Hochschild 2003, Romero 2002) toont aan dat bepaalde groepen huishoudelijk werkers een beduidend zwakkere positie hebben dan andere.

Aan de ene kant van het spectrum bevinden zich vrouwen die via een rekruteringsbureau elders in de wereld inwonend als huishoudelijk werker in dienst komen

bij één werkgever. In veel niet-Westerse landen bestaan tegenwoordig bemiddelingsbureaus die veel lijken op de oude bodenbesteedsters: zij bemiddelen tussen vraag en aanbod (Lutz 2001, CNV 2006). Deze bureaus richten zich veelal op de internationale markt (Lutz 2002). In de Filippijnen zijn er bijvoorbeeld ruim 700 uitzend- en bemiddelingsbureaus die de tewerkstelling in het buitenland als *domestic* regelen (Anderson 2000). In Zuid-Aziatische landen en Zuid-Amerikaanse landen zijn talloze meer of minder bonafide wervingsbureaus te vinden, die aspirant huishoudelijk werkers naar werkgevers in West- en Zuid-Europese landen, de VS of de golfstaten uitzenden. Zowel werkgever als werknemer betalen hiervoor (Ehrenreich & Hochschild 2003). In geval van malafide wervingsbureaus kan een huishoudelijk werker met torenhoge schulden en verplichtingen jegens het wervingsbureau komen te zitten. Degenen die op deze wijze migreren zijn erg kwetsbaar, zij betalen vaak een hoog bedrag voor de overtocht en tewerkstelling, Anderson (2000) noemt bedragen van 5000 dollar, en de papieren zijn dan vaak niet eens in orde. Internationale bemiddelingsbureaus zijn ook te vinden in de ontvangstlanden. In landen als Griekenland, Canada en het Midden-Oosten is onderzocht hoe dergelijke bemiddelingsbureaus raciale stereotypen reproduceren (Stalsiulis & Bakan 1995, Pratt 1997, Stiel & England 1997). Zij prijzen bepaalde etniciteiten aan als huishoudelijk werker, die op basis van de culturele achtergrond meer geschikt zouden zijn voor het werk. Deze internationaal opererende bemiddelingsbureaus - zowel in landen van herkomst als in bestemmingslanden - bemiddelen hoofdzakelijk voor inwonende diensverbanden.

De andere kant van het spectrum wat betreft autonomie wordt ingenomen door migranten die geen gebruik maken van bemiddelingsbureaus. Men migreert op eigen gelegenheid en is ook eigen baas in het zoeken en vinden van werk. Hier gaat het meestal om mensen die uitwonend zijn en freelance huishoudelijk werk verrichten bij meerdere werkgevers (Anderson 2000). Het migratieproces beïnvloedt aldus de mate van autonomie en positie van huishoudelijk werkers.

Inwonende huishoudelijk werkers zijn afhankelijk van één werkgever wat betreft inkomen en onderdak. Wanneer de betreffende werkgever het paspoort van de huishoudelijk werker inneemt en niet uitbetaalt omdat de kosten van overkomst nog 'afbetaald' moeten worden is er nauwelijks sprake van autonomie van de huishoudelijk werker. In landen zoals Spanje, Italië en Griekenland is het mogelijk voor inwonende huishoudelijk werkers om een woon- en werkvergunning krijgen waardoor ze in het bestemmingsland juridisch een sterkere positie hebben. In de praktijk zijn veel inwonende huishoudelijk werkers echter ook daar ongedocumenteerd. Inwonend zijn beschermt hen dan wel tegen overheidscontrole, maar zij zijn zeer afhankelijk van hun werkgever (Anderson 2000).

Uitwonende werksters zijn minder afhankelijk van hun werkgever(s) maar hebben wanneer zij ongedocumenteerd in het betreffende land verblijven ook minder bescherming tegen overheidscontrole (Anderson 2000). Een ongedocumenteerde status verlaagt de mate van autonomie en bepaalt sterk de 'keuze' voor huishoudelijk werk. Schoonmaakwerk bij

particulieren is in Nederland een van de veiligste opties voor ongedocumenteerde migranten omdat er een lage kans op opsporing is (Van der Leun & Vervoorn 2004).

Ook de levensfase en het opleidingsniveau van huishoudelijk werkers geven een indicatie van de positie van huishoudelijk werkers. Bij levensfase gaat het vooral om het hebben van kinderen. In internationale literatuur is veel aandacht besteed aan vrouwen die hun gezin achterlaten en in het buitenland als *domestic* aan het werk gaan. Zo ontstaan er zogenaamde ‘ketens van zorg’ (Lutz 2001). Parrenas (2000) beschrijft de ketens van zorg in drie lagen. De eerste laag bestaat uit bevoorrechte westerse vrouwen, zij nemen de tweede laag in dienst: vrouwen die migreren uit landen met een zwakke economie om elders meer te verdienen als huishoudelijk werker. De onderste laag bestaat uit de armste vrouwen die achterblijven in die arme landen en die niet beschikken over de middelen om te emigreren. Zij zorgen op hun beurt voor de kinderen van de gemigreerde huishoudelijk werkers. Omdat in zowel het gastland als het thuisland sprake is van genderongelijkheid: de vrouw is verantwoordelijk voor het huishouden en de zorg, is deze keten van zorg sterk gefeminiseerd. Dit brengt een paradox met zich mee: de feminisering van deze arbeidsmarkt kan zowel emanciperend als rolbevestigend of achterstellend zijn (Pratt 1999; Parrenas 2000; Mattingly 2001; Lutz 2002). Is het concept van ‘ketens van zorg’ te ontdekken onder huishoudelijk werkers in dit onderzoek?

In veel westerse landen is opleidingsniveau een zeer bepalende factor voor de arbeidsmarktpositie. Het is daarbij wenselijk dat individuen arbeid verrichten die passend is bij hun opleidingsniveau. Wanneer dit voor grote groepen burgers niet het geval zou zijn, zou het gestratificeerde onderwijssysteem onder druk komen te staan. Een hoger opleidingsniveau zou moeten leiden tot een betere positie op de arbeidsmarkt. Sassen (2003) beschrijft dat de persoonlijke dienstverlening aan de onderkant van de arbeidsmarkt kansen biedt aan laagopgeleiden vanwege de lage toetredingsdrempels van deze sector.

Het is de vraag hoe laag opgeleid huishoudelijk werkers zijn en in hoeverre er sprake is van kansen. In geval van migratie ten behoeve van huishoudelijk werk is er niet allen sprake van kansen, van aantrekkende (pull) factoren, er kan ook sprake zijn van duwende (push) factoren in het land van herkomst. Hoe hoger opgeleid een in de huishouding werkzame migrant is, hoe zichtbaarder de mondiale economische ongelijkheid. Hierbij dient opgemerkt te worden dat er ook individuele duwende factoren ten grondslag kunnen liggen aan migratie, zoals vroeger het uit dienen voor sommige plattelandsmeiden een mogelijkheid was om bijvoorbeeld aan een verstikkende ouderlijk milieu te ontsnappen. Huishoudelijk werkers in stedelijke gebieden bewegen zich tussen lokale kansstructuren enerzijds en een structuur van mondiale ongelijkheid anderzijds. Hun positie in termen van autonomie of afhankelijkheid wordt daarbij sterk beïnvloed door hun burgerschapsstatus, levensfase, wijze van migratie en al dan niet inwonend zijn.

In wat volgt zal ik beschrijven hoe dat het geval is voor huishoudelijk werkers in Amsterdam.

3.2. Wie zijn degenen die betaald huishoudelijk werk verrichten?

Het gesprek ging nu over werksters. ‘Die van ons komt uit Sri Lanka’, zei Hugo Landgraaf, die een paar deuren verderop woonde. ‘Spreekt geen woord Nederlands maar wel ontzettend lief. Best mooi ook eigenlijk’. (...) ‘En jullie?’, zei hij. ‘Wat was het ook alweer? Guatemala? Honduras? Het was iets met een aardbeving weet ik nog’. (...) ‘Wij hebben sinds kort een Marokkaans meisje’, zei ik. (Koch 2003)

De nationaliteit of herkomst van huishoudelijke hulpen is een van de eerste karakteristieken die opkomt bij het onderwerp zoals ook in dit fragment uit de roman *Odessa star* (Koch 2003). Deze wordt dikwijls gebruikt als typering of aanduiding van hem of haar of zelfs van de hele groep. “Het zijn toch allemaal Polen?”, heb ik bijvoorbeeld veel gehoord.

Hoewel de markt van huishoudelijke betaalde diensten een internationale markt is, met name in grote steden, is een simplificatie naar nationaliteit of herkomst van huishoudelijk werkers als onderscheidend kenmerk van het aanbod problematisch. Polen werken in Nederland niet alleen in de huishouding maar bijvoorbeeld ook in de bouw en er werken ook Brazilianen en Portugezen in de huishouding. In dit deel zet ik een aantal kenmerken van de groep uiteen, naast nationaliteit ook leeftijd, het al dan niet hebben van kinderen, sekse, opleidingsniveau en arbeidsverleden.

De empirische vragen die hieraan ten grondslag liggen volgden uit literatuurverkenning zoals hiervoor beschreven. Wordt de markt van huishoudelijke diensten overheerst door specifieke groepen migranten? En wat is hun burgerschapsstatus? In welke levensfase bevindt het huidige aanbod zich? Hebben zij kinderen? Zo ja hoe combineren zij dit met betaald huishoudelijk werk? Zijn er ook mannen actief op deze markt? Wat is hun arbeidsmarktpositie? Tot slot kijk ik naar opleidingsniveau en arbeidsverleden. Klopt het dat deze markt bij uitstek kansen biedt aan laaggekwalificeerde mensen, zoals bijvoorbeeld Sassen (2003) dat beschrijft?

3.2.1. Nationaliteit

Bruno reisde samen met zijn vriendin Claudia van Brazilië naar Nederland om hier in de huishouding te gaan werken. De zus van Bruno woonde en werkte ruim een jaar in Nederland in de huishouding. Er reisde ook nog een vriendin van zijn zus mee. In de kerk in Amsterdam raakten ze bevriend met een ander Braziliaans stel dat in de huishouding werkt. Bruno en Claudia verblijven net als hun familie en vrienden ongedocumenteerd in Nederland.

Naast deze vijf jonge Braziliaanse vrienden komen in mijn onderzoeksgroep nog drie

Latijns-Amerikanen voor: een Venezolaans stel en een Colombiaanse vrouw. De overige dertien huishoudelijk werkers die ik sprak komen uit een variëteit aan landen. Ik sprak met vrouwen uit een aantal Europese landen: Oekraïne, Litouwen, Rusland, Slowakije, Duitsland en Portugal. Ik interviewde een vrouw uit Ghana, een man uit Indonesië en drie vrouwen en een man van de Filippijnen. Tot slot is er een vrouw afkomstig uit Suriname. Met name huishoudelijk werkers uit de voormalige Sovjet-Unie, de Filippijnen en Brazilië vertellen dat er veel landgenoten werkzaam zijn in de huishouding in Nederland. Deze landen hebben met elkaar gemeen - en dat is geen verrassing - dat de economische situatie instabiel en naar verhouding slecht is.

In interviews met werkgevers, die in het volgende hoofdstuk aan bod zullen komen, heb ik ook gevraagd naar de nationaliteit van hun huishoudelijke werkers. Ook hier is er geen duidelijke overheersing van een bepaalde nationaliteit: het huishoudelijk personeel van de werkgevers die ik interviewde komt uit Polen, Kroatië, Nederland, Suriname, de Filippijnen, China, Equator, Colombia en Marokko.

De internationalisering van de markt van huishoudelijke diensten is bij uitstek een grootstedelijke verschijnsel (Sassen 2003). Mijn onderzoeksgroep wijkt niet af van het beeld. Zij komen uit verschillende delen van de wereld en slechts een enkeling heeft de Nederlandse nationaliteit. Het merendeel verblijft ongedocumenteerd in Nederland. Een overheersing van de markt door specifieke nationaliteiten toont mijn onderzoek niet aan. Hoe is dat in ander Europese onderzoek?

Andall (2000) deed onderzoek naar betaald huishoudelijk werk Italië. Vrouwen uit Kaapverdië, Ethiopië, Eritrea en Somalië komen in haar onderzoek naar voren als de grootste groepen aanbieders van huishoudelijke arbeid in Italië, naast de reeds bekende grote groep Filippijnse huishoudelijke werkers. Marchetti (2005) deed op haar beurt specifiek onderzoek naar Filippijnse vrouwen in de huishoudelijke sector in Italië en Nederland.

Naar schatting migreren er elk jaar 700.000 Filippijnse vrouwen, 90 procent hiervan komt terecht in de huishoudelijke sector. Voor Italië spreekt Marchetti van een duidelijk groot aandeel van Filippina's in de huishoudelijke sector, met een schatting van 75.000 Filippijnse huishoudsters. In Nederland is dat minder duidelijk, met schattingen tussen de 12.000 en 18.000 Filippijn(s)en, al dan niet gedocumenteerd (Marchetti 2005).

Anderson (2000) deed inventariserend onderzoek naar huishoudelijke arbeid in steden in Griekenland, Spanje, Italië, Frankrijk en Duitsland. In geen van de landen vond zij een duidelijke overheersing door een bepaalde nationaliteit. In Spanje vond ze een concentratie van Filippijnse, Dominicaanse en Peruaanse vrouwen in de huishoudelijke sector. In Italië vond Anderson grote groepen Filippijnse, Kaap Verdianse en Marokkaanse vrouwen werkzaam in de huishoudelijke sector maar ook vrouwen uit Somalië, Nigeria, Peru en Eritrea. In Griekenland is de samenstelling naar nationaliteit zeer divers, met één gemene deler: de sector van huishoudelijk arbeid wordt gedomineerd door *non-citizens*. Dit is ook

het geval in Frankrijk. Ook in Duitsland vond Anderson voornamelijk ongedocumenteerde migranten werkzaam in de huishoudelijke sector, maar daar onderscheidde ze wel twee grote groepen: Polen en Latijns-Amerikanen. Mijn onderzoeksgroep vertoont overeenkomst met hetgeen Anderson in Duitsland vond. Hoewel bescheiden in omvang en dus minder geschikt om uitspraken over aantallen te doen trof ik ook relatief veel Latijns-Amerikanen aan.

Er zijn onderzoekers die de verklaring voor het relatief grote aantal migranten in de huishoudelijke diensten zoeken in het bestaan van etnische preferenties en stereotyperingen in rijke westerse landen waar een grote vraag naar huishoudelijk werkers bestaat (Anderson 2003, Pratt 1997). In deze studies is het voornamelijk de vraag die het aanbod van *bepaalde* groepen migranten bepaalt. Een dergelijke hiërarchie naar nationaliteit tonen mijn gegevens niet aan. Uit onder meer de interviews met werkgevers komt niet naar voren dat men de voorkeur geeft aan bijvoorbeeld Filippijnen boven Polen.

Er is wel een ander onderscheid rondom etniciteit van belang in de huishoudelijke diensten zo getuige dit briefje die een collega woonachtig in een ‘goede²⁹’ wijk ontving:

U zoekt nog een echte werkster?

Nederlandse vrouw die van aanpakken weet en ammonia en bleekwater niet schuwt, heeft nog tijd voor het schoonhouden van uw huis à 11 euro per uur.

Het is opvallend dat deze mevrouw zichzelf aanprijst als een ‘echte werkster’. Zij doet hiermee op mogelijke preferenties van werkgevers voor Nederlandse werksters, die bij sommige werkgevers in mijn onderzoek inderdaad bestaan. De Nederlandse werkster is in Amsterdam schaars geworden en wat schaars is, is gewild, zo weet ook de werkster die zich als zodanig aanprijst. Een van de werkgeefsters zegt:

Iedereen wil de Volendamse werkster, die van huis uit precies weet hoe je schoonmaakt, haar eigen huis is ook zo schoon. Zo’n vrouw die je eigenlijk moet remmen, dat je moet zeggen; nou Lies, dat hoeft allemaal niet hoor, kom we drinken even koffie en dan gaan we even zitten. (...) Ja maar ja, die vind je niet. Eigenlijk als iedereen het hardop durfde te zeggen, dan zou iedereen een Volendamse werkster willen. Ik hoor het mensen zo vaak zeggen; ik wil een echte werkster, ik wil niet dat slappe, probleemgevallen.

(Vrouw, 46 jaar, alleenwonend, geen kinderen)

Het onderscheid tussen ‘de Nederlandse werkster’ en de ‘buitenlandse werkster’ bestaat wel maar in termen van kansen toont mijn onderzoek geen duidelijke overheersende voorkeur voor de een of de ander. Zo zegt een andere werkgever:

Ja daarvoor heb ik zo'n driehonderd Amsterdamse huishoudsters versleten. Daar heb ik eigenlijk allemaal slechte ervaringen mee. Het begint allemaal goed, nieuwe bezems vegen schoon. En dan zijn ze achterlijk, ziek, zeuren en zeiken, en slecht werken. (...) een behoorlijke sociale kloof (...) Gouden tanden, tattoo's, piercings, mistig geverfd haar, permanenten en altijd veel problemen. (...) De Colombiaanse jongen die hier nu schoonmaakt is gewoon een aangenaam beschaafd mens in huis is, een frisse verschijning, ambitieus. Dit is de beste huishoudelijke hulp sinds jaren.

(Man, 43 jaar, samenwonend, geen kinderen)

Er zijn net zoveel werkgevers in dit onderzoek die aangeven liever geen Nederlandse werkster te hebben, als werkgevers die juist de voorkeur zouden geven aan een Nederlandse werkster. Voorkeur - of afkeer - van een specifieke etniciteit, anders dan de Nederlandse, komt in de interviews met werkgevers niet naar voren.

Hoewel de huishoudelijk werkers in dit onderzoek uit een variëteit aan landen afkomstig is, is het wel een relatief klein aantal landen ten opzichte van het totaal aantal landen ter wereld. Wat verklaart nou dat zij uit deze landen komen? De landen van herkomst gelden over het algemeen niet voor een asielprocedure als vluchteling. Het merendeel van de respondenten werkzaam in de huishouding verblijft ongedocumenteerd in Nederland. Zij kwamen ook niet naar Nederland enkel om te migreren uit hun land van herkomst (push-factoren), zij kwamen om te werken in de huishouding (pull-factoren). Traditionele migratie van Oost - naar West-Europa is in deze onderzoeksgroep ook te herkennen. De Filipijnen als land dat actief arbeidsmigratie stimuleert komt ook in dit onderzoek naar voren. De migratie uit Latijns-Amerika naar West-Europa ten behoeve van betaald huishoudelijk werk is ook in ander onderzoek aan de dag gelegd (CNV 2006, Ehrenreich & Hochschild 2003) maar lijkt niet volgens bestaande economische of politiek verbindingslijnen te lopen zoals Sassen (2003) die beschrijft.

3.2.2. Leeftijd, kinderen en sekse

Diego en Sophia zijn getrouwd en kwamen samen vanuit Venezuela naar Nederland. Ze zijn nog jong, hij is 27 en zij is 23. Ze studeerden beiden Theaterwetenschappen en noemen zichzelf acteurs. De economie in Venezuela is erg slecht en de president is naar hun zeggen gek. Van een Colombiaans studiegenootje horen ze dat ze makkelijk in Nederland kunnen werken. Diego en Sophia stoppen hun studie en vertrekken naar hun Colombiaanse vriendin in Nederland, in de hoop hier te werken en te kunnen studeren of te sparen voor een studie in Venezuela.

Dertien respondenten zijn mensen als Diego en Sophia: jonge mensen zonder kinderen tussen de 21 en 33 jaar. Ze zijn hier alleenstaand of ze zijn getrouwd dan wel samenwonend met iemand uit het land van herkomst. Drie vrouwen boven de 40 jaar oud hebben tevens geen kinderen. In totaal hebben zestien huishoudelijk werkers (nog) geen kinderen.

In het concept van ‘ketens van zorg’ zijn het juist vrouwen met kinderen die migreren om elders in de huishouding te werken (Lutz 2001, Parrenas 2003). Janelle is een van de twee vrouwen in dit onderzoek die voldoen aan dat beeld:

Janelle is getrouwd en haar man en vier kinderen tussen de 12 en 20 bleven achter op de Filippijnen. Ze is 39 jaar en verblijft nog niet zo lang in Nederland. Haar man is zeeman en is tien maanden per jaar van huis. Janelles zus zorgt voor hun kinderen. Janelle werkte bij een verzekeringsmaatschappij op de Filippijnen, haar inkomen was niet genoeg om de studie van haar vier kinderen te bekostigen. Ze wil dat haar kinderen naar een (kostbare) privéschool gaan. Een vriendin werkte in Nederland als schoonmaakster en vertelde dat het goed verdiende, waarop Janelle besloot ook naar Nederland te komen.

Naast Janelle is er nog Molly van 49 jaar, ook van de Filippijnen, die haar kinderen achterliet om in Nederland in de huishouding te werken voor de studie van haar kinderen. Als het gefeminiseerde aspect van de ‘ketens van zorg’ buiten beschouwing wordt gelaten is er in mijn onderzoeksgroep ook nog de Filippijnse Evan, die gescheiden is van de moeder van zijn twee zoons, maar in Nederland wel werkt als schoonmaker om te voorzien in het levensonderhoud en de studie van zijn twee zoons. Er zijn nog twee vrouwen met kinderen maar zij lieten die niet achter in het land van herkomst. Een alleenstaande moeder uit Litouwen heeft haar zoon hier. Lia uit Duitsland was getrouwd met een Nederlander en heeft haar vier volwassen kinderen in Nederland wonen.

Het concept van een ‘gefeminiseerde mondiale keten van zorg’ komt in mijn onderzoeksgroep alleen voor onder de Filippijnse vrouwen. Andall (2000) beschrijft het verschil in het combineren van kinderen en huishoudelijke arbeid tussen etnische groepen. Vrouwen uit Eritrea en Latijns-Amerika hebben óf geen kinderen óf ze hebben hun kinderen bij zich in het land waar zij werkzaam zijn. Daar prefereren zij uitwonende huiselijk arbeid op uurbasis omdat inwonend zijn niet zou combineren met het hebben van kinderen. Het zijn in de studie van Andall (2000) met name de Filippijnse vrouwen die hun kinderen op de Filippijnen laten. In contrast met de schrijvende verhalen over transnationale Filippijnse gezinnen, staat de jaloezie die Eritrease vrouwen in Italië hebben ten opzichte van hun Filippijnse collega’s die “het geluk hebben hun kinderen naar de Filippijnen te kunnen sturen, terwijl in Eritrea een oorlog dit onmogelijk maakt”. Ook De Regt (2007) vond in haar onderzoek naar *domestics* in Jemen dat het met name Filippijnse vrouwen zijn die hun kinderen achterlaten. Het is waarschijnlijk dat transnationaal moederschap voorkomt onder

specifieke nationaliteiten zoals bijvoorbeeld Filippijnse vrouwen, maar dat dit lang niet voor alle huishoudelijk werkers geldt. De uitspraak van Hochschild (2004) dat de meeste, zonet alle vrouwelijke migranten kinderen hebben, is in ieder geval op mijn groep van respondenten niet van toepassing, noch is het zo dat degenen die ten behoeve van huishoudelijk betaalde arbeid migreren altijd vrouwen zijn.

Vijf van de huishoudelijk werkers in dit onderzoek zijn mannen, tussen de 21 en 43 jaar oud. Een daarvan is Evan die kinderen heeft op de Filippijnen en samenwoont met zijn nieuwe Filippijnse partner. Drie Latijns-Amerikaanse mannen werken samen met hun vrouw in de huishouding. Dan is er nog de Indonesische Jesse die alleenwonend is. Onder de werkgevers hebben er twee een man in dienst als huishoudelijk werker. Zo heeft Pascal een Colombiaanse jonge man als schoonmaker. Deze Colombiaanse jongen heeft een grote kring van homoseksuele Colombiaanse vrienden, die hier allen werkzaam zijn in de huishouding. De Indonesische man, Jesse, is ook homoseksueel. Een informant van een belangenorganisatie bevestigt dat onder homoseksuelen die vanwege hun seksuele geaardheid naar Amsterdam migreren, een groot deel in den beginne als huishoudelijk werker een inkomen genereert, zoals zijzelf toen ze twintig jaar geleden naar Amsterdam kwam.

Het relatief grote aantal mannelijke respondenten zal niet representatief zijn voor Nederland, maar wellicht wel voor de Amsterdamse of grootstedelijke situatie. In Duitsland vond Anderson (2000) ook dat onder Latijns-Amerikaanse migranten werkzaam in de persoonlijke diensten relatief veel mannen voorkomen.

Samenvattend is een grote meerderheid van de respondenten jong en kinderloos en is een deel daarvan man. Het concept van ketens van zorg gaat maar voor twee respondenten op. De meerderheid van mijn respondenten leent zich eerder voor een historische vergelijking: huishoudelijke arbeid als brug tussen ouderlijk huis en huwelijk, als een investering in eigen toekomst. Levensloof fase zoals Gregson en Lowe (1994) dat beschrijven lijkt een belangrijk onderscheidend kenmerk te zijn op de markt van huishoudelijke betaalde diensten.

3.2.3. Opleiding en arbeidsverleden

Molly is 49 jaar en heeft haar hele volwassen leven gewerkt. Haar echtgenoot en drie - inmiddels - volwassen kinderen zijn nog op de Filippijnen. Ze heeft een universitaire graad in de economie en had een daarbij aansluitende baan als bankmedewerker, die echter slecht betaalde. Ze vertelt: 'In mijn land zeggen ze altijd: ik kan naar Saudi - Arabië, elk land als huishoudelijke hulp. Dus ik dacht: het doet er niet toe, zelfs als ik gestudeerd heb, een opgeleide vrouw ben, ik kan het ook doen. In het belang van mijn gezin'. In '85 vertrekt ze

naar Koeweit via een bemiddelingsbureau, met een contract voor twee jaar als inwonende huishoudelijke werker. Daar heeft ze tien jaar voor hetzelfde gezin met vier kinderen gewerkt. Van een nichtje hoorde ze dat je op Cyprus meer kon verdienen. In '94 is ze toen op Cyprus gaan werken, weer als inwonende hulp, bij een gezin met één kind. Na drie jaar is ze naar Nederland gekomen, waar ze sindsdien fulltime werkt als uitwonende schoonmaakster.

Over de markt van huishoudelijke diensten wordt vaak gedacht dat deze kansen biedt aan laagopgeleide mensen (SEOR 2004, Sassen 1996). Het hele idee van het 'witte werkster' plan, waarin langdurig werklozen gesubsidieerd huishoudelijk werk in de formele sector moesten gaan verrichten, is ook gestoeld op de aanname dat laaggeschoolden in deze sector emploten zouden kunnen en willen vinden. Het eerste dat mij opviel aan mijn groep respondenten is dat een groot deel opleiding heeft genoten.

Molly is zelfs hoogopgeleid en ze heeft relatief goede banen gehad in de Filippijnen. Maar de economie aldaar is zwak, bedrijven gaan failliet en zelfs goede banen betalen niet voldoende om in het gewenste levensonderhoud te voorzien. Er zijn nog twee vrouwen die een universitair diploma op zak hebben. Pia uit Portugal studeerde sociale communicatie en Ieva uit Litouwen studeerde economie. Net als Molly, hadden Pia en Ieva banen die aansloten bij hun opleidingsniveau. Pia werkte als publiciteitsmedewerker bij een uitgever, Ieva als salesmanager bij een groot warenhuis. Ook in hun geval gingen de bedrijven waar ze voor werkten failliet. Er volgen nog wel andere banen, maar de teleurstelling en het bewustzijn over de slechte economie zijn groot. Ook Sassen (2003) beschrijft dat sluitende bedrijven het maatschappelijk bewustzijn over een slechte economie van herkomstlanden zodanig vergroot dat er alternatieve circuits van overleven gezocht worden, bijvoorbeeld werken in de huishouding elders ter wereld. Dat doet Molly, ongeacht haar opleidingsniveau.

Voor alle respondenten geldt dat men enige opleiding en werkervaring had voordat men naar Nederland kwam. De helft heeft de opleiding ook afgesloten met een diploma. Naast de drie vrouwen met een universitaire graad, hebben zeven respondenten een diploma van een beroepsopleiding op zak. Opleidingen variëren: secretaresseopleiding, bibliotheekschool, kappersschool, hotelschool en computerstudies. Zij hebben in het herkomstland gewerkt in de sector waarvoor zij een opleiding genoten hebben.

De jongere respondenten, tussen de 21 en 27 jaar, hebben wel enkele jaren opleiding, maar deze niet afgemaakt of nog geen vervolgopleiding gedaan. Dit geldt voor de jongelui uit Latijns-Amerika en voor Ilonka uit de Oekraïne. Ze werkten naast hun studie en hebben zodoende enige werkervaring. De jongere respondenten zitten in een andere levensfase dan oudere respondenten: hun opleidingsniveau en arbeidsverleden wordt nog gevormd. Ze werken als huishoudelijk werker in Nederland om te sparen voor een studie.

In het arbeidsverleden van een aantal oudere respondenten (tussen de 38 en 46 jaar) is een opvallend fenomeen waar te nemen: een internationale loopbaan in de (persoonlijke) dienstensector. Molly uit het voorbeeld begon in Koeweit en kwam via Cyprus naar

Nederland. Evan, van de Filippijnen, werkte vijf jaar in Oman als buschauffeur alvorens hij naar Nederland kwam. Zijn vriendin werkte vanaf 1980 in Saudi-Arabië als *domestic worker*, daarna in Korea als babysitter, vervolgens in Oman als kok en kwam daarna pas naar Nederland. Jesse uit Indonesië zag ook al heel wat van de wereld voor hij naar Nederland kwam. Hij was drie jaar inwonende oppas in Londen, hij werkte bij Burger King aldaar en hij beproefde zijn geluk ook nog een tijdje op een cruiseschip. Deze ‘getrapte’ migratie betekent in de meeste gevallen dat zij relatief steeds meer gaan verdienen. Dit fenomeen van een internationale loopbaan in de dienstensector komt in deze onderzoeksgroep uitsluitend voor onder Aziatische respondenten. Ook Cox (2006) schrijft dit fenomeen vooral toe aan Aziaten.

3.2.4. De kenmerken van huishoudelijk werkers samengevat

De groep huishoudelijk werkers in dit onderzoek vertoont in een aantal opzichten gelijkenissen met dat wat er uit internationaal onderzoek bekend is. In de grootstedelijke economie van Amsterdam zijn er veel migranten werkzaam in de huishouding. Een overheersing van specifieke groepen migranten toont dit onderzoek niet aan, wel gaat het globaal gezien om Oost-Europeanen, LatijnsAmerikanen en Filippijnen. De Nederlandse poetsvrouw is in Amsterdam een zeldzaamheid geworden. Mijn onderzoeksgroep bestaat uitsluitend uit migranten, waarvan het merendeel ongedocumenteerd in Nederland verblijft.

Opvallend is het grote aantal relatief jonge mensen, tussen de 21 en 33 jaar, die geen kinderen hebben. Slechts drie huishoudelijk werkers hebben kinderen in het land van herkomst. Het concept van ketens van zorg is op twee respondenten in dit onderzoek van toepassing. Voor groot deel van de respondenten is betaald huishoudelijk werk een brug, een opstap naar iets anders zoals een studie of eigen bedrijf in het land van herkomst. Levensloofase is een belangrijk onderscheidend kenmerk bij de bestudering van de markt van huishoudelijk werk. Degenen met kinderen zijn respondenten ouder dan 39 jaar. De oudere respondenten hebben een hoger opleidingsniveau dan de jongste respondenten. De jongste respondenten hebben nog volop plannen voor scholing. Het is opvallend dat ruim de helft opleiding genoten heeft, terwijl dikwijls laaggeschoolden als (potentieel) aanbieders in de persoonlijke diensten omschreven worden (SEOR 2004, MDW 2003).

De variatie in levensloofase onder de huishoudelijk werkers zorgt ook voor variaties in de motivaties voor betaald huishoudelijk werk in Nederland. Zo werken de respondenten ouder dan 39 jaar met kinderen voor de scholing van hun kinderen, terwijl de jongste respondenten onder meer sparen voor hun eigen scholing. In volgende paragrafen over migratie, beleving en motivaties zal de variatie in levensloofase telkens relevant blijken.

3.3 Migratie

Inleiding

Uit historische beschouwingen blijkt dat verplaatsingen van groepen mensen om in de persoonlijke dienstverlening aan de slag te gaan niet nieuw is. Integendeel, zoals ik beschreef in hoofdstuk 2 was er rond 1900 al een trek van jonge vrouwen van het platteland naar de stad om daar als dienstje uit werken te gaan. De Duitse dienstboden die vanaf 1920 in Nederland werkten vormden een grote groep internationale vrouwelijke arbeidsmigranten. Arbeidsmigratie in zijn algemeenheid is ook niet nieuw. In het bijzonder is juist Amsterdam al eeuwen de vestigingsplaats van groepen migranten die kans zagen zich in specifieke bedrijfstakken een plek te verwerven (Rath 1998).

Arbeidsmigratie ten behoeve van huishoudelijk werk wordt vaak onder het fenomeen van globalisering geschaard (Lan 2002, Ehrenreich & Hochschild 2003). De groeiende verbondenheid van de wereld zoals (Komter 2003) globalisering uitlegt brengt een grotere mobiliteit van kapitaal, goederen en personen met zich mee. Mijn probleem met de term globalisering is dat deze een geïsoleerd proces suggereert, zowel in tijd als in ruimte. In tijd omdat de moderne term globalisering een breuk suggereert met eeuwenoude arbeidsmigratie. In ruimte omdat de term globalisering een geïsoleerd proces suggereert, los van lokale omstandigheden in het land van herkomst en het land van bestemming. Om de werking van een lokale markt van vraag naar en aanbod van huishoudelijke betaalde arbeid te begrijpen is verwijzing naar globalisering niet voldoende. Minstens zo belangrijk zijn individuele geschiedenissen die zich binnen het algemene proces van globalisering afspelen.

Er is een relatie tussen enerzijds de motieven voor migratie en de wijze waarop men migreert en anderzijds de start en mogelijkheden op de markt van huishoudelijke diensten. Sterker, de mate van autonomie van individuele huishoudelijk werkers wordt mede bepaald door de manier waarop zij migreren. Bemiddelingsbureaus die aspirant huishoudelijk werkers actief werven in herkomstlanden, de migratie en de tewerkstelling regelen, waarna de betreffende huishoudelijk werker jaren schulden afbetaalt aan het bemiddelingsbureau, maken hen behoorlijk afhankelijk (Anderson 2003). De verschillende manieren waarop huishoudelijk werkers naar Nederland migreerden worden in dit deel beschreven. Wie of wat bepaalde de keuze voor Nederland? Was dat een bewuste keuze of berustte dat op toeval? Hoe ondernam men de reis? Wat waren de verwachtingen? Hoe lang is men nu in Nederland? In deze beschrijving van migratieprocessen maak ik gebruik van een onderscheid naar *geïmproviseerde* en *geregisseerde migratie* (Engbersen e.a. 2002).

3.3.1. Migratiepatronen

Geïmproviseerde migratie

In 2001 vertrok de 43-jarige Ieva uit Litouwen. Nadat het warenhuis waar zij als salesmanager werkte sloot, lukte het niet een behoorlijke baan te vinden. In een excursiebus was ze met 22 landgenoten op weg naar Engeland. Gevraagd naar de keuze voor Engeland is het antwoord dat veel Litouwse migranten naar Engeland of de Verenigde Staten gaan. Voor migratie naar de VS is een visum vereist, dus was Engeland een toegankelijker optie. In Calais geloofden de Engelse douaniers niet dat de groep Litouwers voor een tijdelijk toeristisch verblijf naar Engeland kwam en verbood hen de overtocht te maken. Toen de bus terug naar Litouwen een stop maakte in Amsterdam, stapte Ieva uit. Het was vrijdagavond, Ieva kende niemand in Nederland en een goedkoop hotelletje vond ze niet in Amsterdam. Ze dacht, misschien lukt dat in Rotterdam wel, dat is een goedkopere stad. Aldus belandde ze in een hotel in Rotterdam. 'Als ik nu een auto koop en dan naar de kassen rijdt om te kijken of er werk is, dan heb ik meteen een dak boven mijn hoofd', bedacht ze. De eigenaar van het hotel belde daartoe met een autohandelaar waarvan hij wist dat hij mensen uit de voormalig Sovjet-Unie aan een auto hielp. Ieva kreeg een Russische sprekende man aan de lijn die zei dat ze pas maandag een auto van hem kon kopen. Dan zou Ieva's geld op zijn aan het verblijf in het hotel. De autohandelaar bood haar daarop een kamer aan voor 50 gulden. De eerste nacht betaalde ze de man vijftig gulden, maar een tweede nacht en de auto kon ze niet betalen. Ze maakte een deal met de man: als zij de vieze kamer zou schoonmaken hoefde ze er niet voor te betalen. Volgens de Russisch sprekende man, die uit Oekraïne afkomstig bleek te komen, kon ze veel beter gaan schoonmaken dan een auto kopen en in de kassen werken, want het laatste is seizoensgebonden. Hij hielp haar aan haar eerste werkhuys, bij Russische mensen in Amsterdam. Hij is nu haar partner met wie ze samenwoont in Amsterdam.

De toevallige wijze waarop Ieva in Nederland en in de persoonlijke dienstverlening terecht komt is meer uitzondering dan regel onder de geïnterviewden. Er is een stel jonge Brazilianen, Laura en Lucas, dat ook Engeland niet binnenkwam en op de terugreis in Nederland belandde. De reis naar Nederland zoals Ieva, Laura en Lucas die maakten, is te zien als een migratiepatroon dat Engbersen e.a. (2002) definiëren als *geïmproviseerde migratiepatronen*. De regie van de migratie ligt in eigen hand en men komt per toeval in Nederland terecht. Dit migratiepatroon kenmerkt zich volgens Engbersen e.a. (2002) vooral doordat mensen na allerlei omzwervingen in Nederland terechtkomen. Men gaat zonder concreet land voor ogen te hebben op pad en laat zich leiden door de mogelijkheden die zich onderweg voordoen. Ieva en Laura en Lucas hadden wel een concreet land voor ogen: Engeland. De keuze voor Nederland is vervolgens geïmproviseerd.

Geregisseerde migratie

Bruno is 22 jaar. Zijn zus, Julia, vertrok in 2001 vanuit Brazilië naar Nederland. Een vriendin van Julia had gezegd: kom ook naar Nederland, er is hier veel werk. Deze vriendin heeft door een huwelijk met een Nederlander een verblijfsvergunning en werkt in een ziekenhuis. Eenmaal in Nederland bleek dat Julia niet zomaar een verblijfsvergunning kon krijgen en ook niet zonder meer overal kon werken. Zij is toen gaan schoonmaken, dat bleek goed te verdienen, beter dan het werk van haar vriendin in het ziekenhuis. Toen Julia in 2003 even terug was in Brazilië vertelde ze enthousiast dat je veel geld kan verdienen in Nederland. Bruno's moeder reisde met Julia naar Nederland om ook te gaan schoonmaken. Een half jaar later volgden Bruno, zijn vriendin Claudia en een vriendin van hen. Julia regelde een huis in Amstelveen voor hen en hielp hen aan hun eerste werkadressen. Ze wisten alle drie dat ze in Amstelveen zouden gaan wonen en schoonmaakwerk zouden gaan doen. Voor een paar jaar, zo dachten ze van tevoren. Maar dat viel toch een beetje tegen. De start was moeilijk; het duurde lang voordat ze alle drie een redelijk gevulde werkweek hadden en de kosten van levensonderhoud zijn hier hoog. Dat was Julia op haar beurt vergeten te vertellen aan haar broertje Bruno.

Tien respondenten laten een migratiepatroon als dat van Bruno zien: men weet van te voren dat men naar Nederland gaat en dat men daar schoonmaakwerk bij particulieren gaat doen. Dit patroon komt overeen met wat Engbersen e.a. (2002) *Geregisseerde migratiepatronen* noemen. Aan dit patroon ligt hulp ten grondslag van familie die zich reeds in Nederland vestigde. Familieleden helpen bij het verkrijgen van een toeristenvisum, bij huisvesting en bij het vinden van werk. Dit patroon is nagenoeg hetzelfde als het begrip *kettingmigratie*, dat in 1963 reeds door Price geïntroduceerd werd en bijvoorbeeld door Bovenkerk e.a. (1983) gebruikt werd om de migratie van Italiaanse ijsbereiders naar Nederland te duiden. Het onderscheid van Engers e.a. (2002) gebruik ik hier om het verschil tussen het verhaal van Bruno en dat van Ieva te benadrukken.

Bruno wist dat hij naar Nederland, naar Amsterdam zou gaan, hij wist dat hij daar schoonmaakwerk zou doen en hij wist ook dat er woonruimte voor hem en zijn vriendin was. Informatie speelt een belangrijke rol bij betaald huishoudelijk werk. Men heeft gehoord van vrienden of familie dat men in Nederland veel kan verdienen in de schoonmaak.

Zeven huishoudelijk werkers kwamen rechtsreeks uit het land van herkomst naar Nederland. Drie respondenten kwamen vanuit een ander land dan hun geboorteland. De Filippijnse Evan en Felice woonden en werkten ruim tien jaar in het Midden-Oosten toen zij besloten om naar Nederland te gaan. Felice was hier eens op vakantie geweest bij een Filippijnse vriendin en hoorde dat het werk hier beter was en dat je beter verdiende. Dat geldt ook voor de Filippijnse Molly, die ruim tien jaar in Cyprus werkte als inwonende

huishoudelijk werker. Zij hoorde van haar zus die al een aantal jaar in Amsterdam woonde dat in Nederland uitwonende huishoudelijk werkers meer vrijheid hebben en meer verdienen. Hoewel deze drie huishoudelijk werkers niet direct van de Filippijnen naar Nederland migreren is hun migratie wel geregisseerd. Ze hebben juiste informatie van familie of vrienden en deze helpen hen bij de overkomst, huisvesting en arbeid.

De overige huishoudelijk werkers laten migratiepatronen zien die ergens tussen geregisseerde en geïmproviseerde migratiepatronen liggen. Het doel van migratie was Nederland maar niet specifiek het werken in de huishouding. Wel kenden ook deze migranten iemand die al in Nederland woonde, de hulp die zij van kennissen of familieleden ontvingen varieert van foutieve informatie tot tijdelijke logeeradressen. Hun migratiepatroon is niet geheel geïmproviseerd maar ook niet geheel geregisseerd.

Kettingmigratie: pioniers, informatie en verwachtingen

Bij een meerderheid van de huishoudelijk werkers in dit onderzoek is sprake van kettingmigratie: men volgt een vriend, kennis of familielid uit het land van herkomst. Pioniers zijn belangrijke informatie - en hulpbronnen bij het migratieproces. Zij helpen met de overtocht, de eerste opvang, het vinden van zelfstandige woonruimte en het vinden van de eerste werkadressen. Dat is ook te zien in de wijze waarop Molly, Evan en Felice in Nederland terechtkwamen. Door informatie over de verdiensten en omstandigheden van werk in de huishouding in Nederland, konden zij een soort opwaartse mobiliteit als arbeidsmigrant doormaken. Maar de informatie van pioniers kan ook onjuist zijn of zorgen voor teleurstellingen.

In de migratiegeschiedenis van Bruno is de vriendin van zijn zus als pionier aan te merken in een keten van arbeidsmigranten uit één stad in Brazilië naar Nederland. De zus van Bruno ontvangt van deze vriendin echter onjuiste of in ieder geval onvolledige informatie, zij dacht immers legaal werk te kunnen verrichten in Nederland. Als huishoudelijke werker in Nederland is de zus aan te merken als pionier, zij ontdekt de markt van huishoudelijke diensten als een markt waar je zonder verblijfs - en werkvergunning een behoorlijk inkomen kunt vergaren. Het niet kunnen krijgen van een verblijfsvergunning en daardoor niet zoals haar vriendin in het ziekenhuis kunnen werken, is in eerste instantie een tegenslag. Wanneer zij die overwint is ze uitermate enthousiast. Daardoor volgen Bruno, Claudia en Andreia haar. Terwijl zij op hun beurt juiste en redelijk volledige informatie ontvangen van de zus van Bruno, over werk, wonen en ongedocumenteerd verblijf, valt het hun uiteindelijk toch tegen. Ze dachten hier een paar jaar te werken en een behoorlijk bedrag te kunnen sparen. Maar het duurde lang om een flink aantal werkadressen te krijgen.

Om kort te gaan: een pionier kan nuttig zijn maar deze kan er ook voor zorgen dat verwachtingen te hoog zijn. Dit heeft gevolgen voor de start op de markt van huishoudelijke diensten en de arbeidsbeleving. Wie vooral door de aantrekking van nieuwe mogelijkheden

om veel te verdienen migreert, heeft het moeilijk bij de start als huishoudelijk werker. Wie daarentegen een gezin te onderhouden heeft, daar in het land van herkomst de kans niet toe krijgt en die situatie ontvlucht lijkt minder verwachtingen te hebben. De start op de markt van huishoudelijke diensten en het werk worden dan positiever ervaren.

Ieva laat die andere kant zien, zij ontvlucht de barre economische situatie in eigen land en gaat op zoek naar een bron van inkomsten in het buitenland. Wanneer zij per toeval in Nederland terechtkomt en per toeval als huishoudelijk werker aan de slag raakt, werkt ze hard en goed, om zo snel mogelijk aan zoveel mogelijk werkadressen te komen. Zij migreert vanuit een push-factor - de zwakke economie in Litouwen - en is veel minder teleurgesteld dan Bruno en Claudia.

Ieva's verhaal illustreert tevens dat ook zonder pioniers de Nederlandse markt van huishoudelijke diensten vrij eenvoudig te betreden is. Maar zij is wel een uitzondering. Zestien respondenten volgden een familielid of vrienden in hun migratie naar Nederland. Van deze zestien heeft ruim de helft vrienden of familie die ook in de huishouding werken. Deze huishoudelijk werkers wisten van tevoren dat ze hier ongedocumenteerd zouden verblijven, dat ze huishoudelijk werk zouden gaan verrichten en zijn met dat doel gemigreerd. Op basis van informatie van pioniers hebben zij een keuze kunnen maken voor een bestaan als huishoudelijk werker in Nederland.

3.3.2. Binnenkomen en verblijven in Nederland

Uit de bovenstaande migratiepatronen blijkt dat het redelijk eenvoudig is om in Nederland binnen te komen. Het merendeel van de huishoudelijk werkers in dit onderzoek verblijft ongedocumenteerd in Nederland. Slechts vier vrouwen werken en verblijven hier legaal: een Surinaamse, een Portugese, een Duitse en een Filippijnse vrouw die op een booreiland werkt. De overige zeventien verblijven en werken hier wat men noemt 'illegaal'. Geen van de respondenten noemt zichzelf illegaal, maar altijd 'zonder papieren'. Hoe doen zij dat gezien een sfeer van afgesloten grenzen en anti-immigratie-sentimenten?

Om de Nederlandse grens te passeren zijn papieren nodig: een eigen paspoort en wanneer men uit een visumplichtig land komt een toeristenvisum, waarop men tot drie maanden in Nederland mag verblijven. De status 'zonder papieren' bereikt men pas wanneer men na deze drie maanden nog in Nederland verblijft.

Drie huishoudelijk werkers hadden de status 'zonder papieren' al toen zij Nederland binnenkwamen. Larysa had een toeristenvisum voor Parijs en reisde vandaar uit naar Nederland, Jesse vloog met een vals paspoort vanuit Indonesië naar Duitsland omdat hij voor een tweede keer naar Nederland wilde komen en Camille reisde met alleen haar Ghanese paspoort met de trein vanuit Frankfurt naar Nederland.

De andere veertien respondenten die zeggen 'geen papieren' te hebben, kwamen wel met de benodigde papieren Nederland binnen. Om van de Filippijnen en Colombia te reizen

is een toeristenvisum vereist, voor Venezuela, Brazilië en EU/EER-landen als Slowakije en Litouwen is een paspoort voldoende. Omdat zij een toeristisch verblijf veinsden was een retourticket wel vereist. Dit betekent een forse investering in de kosten om hier te komen. Zo kost een retourticket van Brazilië naar Nederland 600 euro, terwijl de betreffende Brazilianen maar 150 dollar per maand verdienen.

Wanneer men na drie maanden niet is teruggekeerd naar het herkomstland verblijft men 'illegaal' of 'zonder papieren' in Nederland. De vrouwen uit Slowakije en Litouwen weten dat zij elke drie maanden terug moeten om een stempel te halen in het land van herkomst en dat ze daarna weer naar Nederland kunnen komen. Ieva uit Litouwen doet dit ook en is daardoor in feite 'met papieren' in Nederland, maar werken mag ze echter niet, officieel is ze hier immers als toerist. Ilonka doet dat niet:

Het au-pairbureau in Slowakije adviseerde Ilonka om niet te wachten op een au-pairvergunning omdat dit zo lang duurt. Toen ze naar Nederland kwam, op haar eigen paspoort, met een retourticket voor onbepaalde tijd, werd haar tas gestolen. Vijf maanden later kreeg ze een telefoontje van de Slowaakse ambassade in Den Haag dat haar tas gevonden was. Het geld was verdwenen maar haar ticket en haar paspoort waren terecht. Ze kon haar spullen ophalen en er was niemand die zei: je had al terug moeten zijn. Ze gaat maar eens in het half jaar terug voor een stempel, en dat geeft volgens haar geen problemen.

Ilonka is de enige die via een bemiddelingsbureau naar Nederland migreerde en wel zonder geldige papieren. Dit geeft haar geen problemen. Migranten uit visumplichtige landen als de Filippijnen en Colombia verlaten Nederland na het aflopen van hun toeristenvisum niet gemakkelijk, uit angst niet meer terug te kunnen komen. Voor degenen uit de Filippijnen die hun kinderen daar achterlieten is dit bijzonder pijnlijk. Molly zag haar kinderen bijvoorbeeld voor het laatst in 1994, vlak voordat zij naar Cyprus vertrok.

De Duitse Lia is eigenlijk de enige dit niet als arbeidsmigrant is aan te merken. Zij volgde in 1965 haar toenmalige echtgenoot naar Nederland en is sindsdien gebleven. De anderen verlieten hun herkomstland niet vanwege de liefde maar in de verwachting hun levensomstandigheden te verbeteren middels werk en/of scholing elders. De goed geïnformeerde migranten wisten daarbij van te voren dat zij ongedocumenteerd in Nederland zouden verblijven.

De twee oudste vrouwen, Lia van 61 en Grace van 51, zijn legaal in Nederland en verblijven niet verrassend ook het langst in Nederland: respectievelijk ruim veertig en twintig jaar. De overige huishoudelijk werkers verblijven tussen de acht jaar en een half jaar in Nederland op het moment dat ik hen interview. De jongste respondenten, tussen de 23 en 27 jaar, zijn daarbij degene die het kortst in Nederland zijn. Zij verwachten bovendien dat hun verblijf in Nederland tijdelijk van aard zal zijn. Inmiddels zijn - op het moment van dit schrijven - enkelen van hen inderdaad terug gekeerd naar het land van herkomst. In het

volgende deel zal ik ingaan op de vraag hoe het (ongedocumenteerde) verblijf in Nederland beleefd wordt.

3.3.3. Migratie en betaald huishoudelijk werk samengevat

De migratie naar Nederland met als doel hier (huishoudelijk) betaald werk te verrichten berust voor veel van mijn respondenten geenszins op toeval. Veel meer lijkt er sprake van een bewuste keuze. Er zijn mensen die de armoede in eigen land ontvluchten, elders op zoek gaan naar een beter leven en die bij gebrek aan keuzes in de persoonlijke dienstverlening belanden. Dit betreft in dit onderzoek slechts enkele respondenten.

Pioniers en kettigmigratie spelen een belangrijke rol in migratiepatronen en verwachtingen van huishoudelijk arbeiders. Driekwart van de respondenten kwam via pioniers in Nederland terecht. Onder hen zijn degenen die op *geregisseerde* wijze migreerden. Zij volgden familieleden of vrienden naar Nederland, waarbij de meesten ook al wisten dat zij ongedocumenteerd in Nederland zouden verblijven. Ruim de helft van alle respondenten migreerde naar Nederland met het specifieke doel van werken in de huishouding. Omdat zij dit op eigen gelegenheid deden, weliswaar met hulp van familie of vrienden maar zonder tussenkomst van bemiddelingsbureaus, hebben zij een grotere mate van autonomie dan huishoudelijk werkers die via een bemiddelingsbureau in inwonende dienst komen bij één werkgever in bijvoorbeeld Koeweit. De andere helft zocht werk in het algemeen en belandde bij gebrek aan alternatieven in de huishoudelijke sector.

In het volgende deel wordt een aantal aspecten van het dagelijks leven van huishoudelijk werkers beschreven, waaronder hun woonsituatie, opnieuw om hun positie te kunnen interpreteren. Ook in deze paragraaf zal ik gebruik maken van het werk van Engbersen e.a. (2002).

3.4 Dagelijks leven

Inleiding

In het debat rondom uitbuiting van huishoudelijk werkers blijkt dat naast de manier van migreren ook de woonsituatie en het type dienstverband van invloed zijn op hun afhankelijkheid of autonomie. Vooral voor de huishoudelijk werkers die ongedocumenteerd - het merendeel in dit onderzoek - in Nederland verblijven, is een belangrijke vraag: Hoe slagen zij erin om in Nederland te verblijven? Wat is de kwaliteit van hun dagelijks leven wat betreft wonen, werktijden en sociale inbedding?

Een soortgelijke vraag stellen ook Engbersen e.a.(2002) in het omvangrijke onderzoek naar illegale migranten. Hierin onderscheiden de onderzoekers drie substantiële bestaans - of verblijfsstrategieën van ongedocumenteerde migranten: de huisvestingsmarkt, de arbeidsmarkt en sociale netwerken. Deze benadering gaat ervan uit dat mensen *active agents* zijn met een bepaalde - zij het soms zeer kleine - mate van handelingsvrijheid.

Huishoudelijk werkers handelen daarbij niet in een individualistisch vacuüm maar gebruiken hun sociale netwerken, zoals ook al uit de aanleiding voor en wijze van migreren bleek. Een belangrijke indicator voor autonomie in het persoonlijke dienstverband is het al dan niet uitwonend zijn, zo zette ik eerder uiteen. Voor huishoudelijk werkers is integratie op de huisvestingsmarkt een substantiële bestaansstrategie. In wat volgt zal ik daartoe hun woonsituatie beschrijven. Ten aanzien van integratie op de arbeidsmarkt zijn er veel onderzoeksvragen in dit onderzoek die hieraan refereren en ook in latere hoofdstukken aan bod komen. In dit deel beschrijf ik het soort dienstverbanden, werktijden en aantal werkadressen. De integratie in sociale netwerken als bestaansstrategie is evident voor huishoudelijk werkers gezien het feit dat de meesten via kettigmigratie naar Amsterdam kwamen. Sociale netwerken spelen ook een belangrijke rol bij het vinden van een woning en werk. In deze beschrijving van het dagelijks leven van huishoudelijk werkers ga ik na wonen en werken even kort in op de toegang tot sociale netwerken.

3.4.1. Wonen

Ilonka is au pair, 23 jaar en ruim twee jaar in Nederland. Het huis van het gastgezin is een royaal grachtenpand. Ilonka woont op de zolderetage, een ruime lichte ruimte met een eigen keuken. Zij kwam bij dit gezin terecht via een Slowaaks au-pairbureau dat samenwerkt met een bekend Nederlands au-pairbureau. Het au-pairbureau adviseerde haar om geen vergunning aan te vragen want dit duurt minstens drie maanden en zowel het gastgezin als Ilonka wilde eerder van start gaan. Ilonka is 23 en spaart voor haar studie. Ze krijgt 450 euro per maand van haar gastgezin omdat ze ook het werk van de schoonmaakster heeft

overgenomen. Daarnaast heeft ze nog twee schoonmaakbaantjes en twee oppasbaantjes. In totaal verdient ze 800 euro per maand. Kost, inwoning en verzekering worden door het gastgezin betaald. Zodoende lukt het haar om zo'n 500 euro per maand te sparen.

Ilonka is de enige 'inwonende' huishoudelijk werker die ik ben tegengekomen en dan ook nog in de specifieke vorm van au pair, waarbij ze maximaal dertig uur per week licht huishoudelijk werk en oppaswerk mag verrichten. Dat gebeurt in dit geval ook, voor het zwaardere huishoudelijk werk krijgt ze extra betaald. Bij geen van de andere huishoudelijk werkers en de werkgevers in dit onderzoek is er sprake van een inwonend dienstverband. Ook kwam dit nagenoeg niet in hun omgeving voor. Hoewel de meeste huishoudelijk werkers vrienden of familieleden hebben die werkzaam zijn in dezelfde sector, kende er slechts één een inwonende huishoudster: De zus van de Filippijnse Janelle is doordeweeks inwonend bij haar werkgever in Hilversum, in het weekend woont ze bij Janelle.

Het au-pairsysteem, bedoeld voor culturele uitwisseling, is de enige manier om met vergunning als huishoudelijke werker naar Nederland te migreren. Verschillende onderzoekers hebben erop gewezen dat het au-pairsysteem in toenemende mate niet voor culturele uitwisseling gebruikt wordt, maar uit een behoefte aan inwonende huishoudelijk werkers (Henkes 1995, Lutz 2001, Reede 2001, Spijkerboor 2002). Het is onduidelijk hoeveel au pairs er in Nederland zijn. In 2000 werden er 1080 vergunningen afgegeven voor au pairs. Op een door de Adviescommissie Voor Vreemdelingenzaken georganiseerde expertmeeting schatte een eigenaar van een au pair bureau het aantal au pairs met vergunning op 15 procent van het totaal aantal au pairs. Au pairs mogen officieel één jaar in Nederland verblijven, maar verschillende experts wijzen erop dat zij dikwijls langer blijven en dan zonder geldige papieren³⁰. Wettelijk is vastgesteld dat au pairs niet meer dan acht uur per dag en dertig uur per week licht huishoudelijk werk mogen verrichten in ruil voor kost, inwoning en 345 euro zakgeld. Vanwege het inwonend zijn, zijn au pairs afhankelijk van hun gastgezin en is er een risico op uitbuiting. De problemen van au pairs in Nederland lijken veel op die van inwonende *domestics* in het buitenland. Berichten over te lange werktijden, te zwaar of ongepast werk, geen of wisselende vrije dagen, geen of onvoldoende uitbetaling van (zak)geld, werk buiten het gastgezin en gebrek aan privacy waar au pairs in Nederland mee te kampen hebben, doemen zo nu en dan op in de media³¹. Het ministerie van justitie stelde een onderzoek in en kwam met een evaluatie (Miedema e.a. 2003). Hieruit blijkt dat er van uitbuiting van au pairs weinig sprake is maar dat veel au pairs wel meer dan de toegestane dertig uur werken. Ook Van der Leun en Vervoorn (2004) komen in hun onderzoek naar slavernij-achtige uitbuiting in Nederland tot een soortgelijke conclusie. Hun werkdefinitie van slavernij luidt: *Uitbuiting van een ander door gedwongen of verplichte arbeid of diensten waarbij sprake is van een sterke inperking van de vrije keuze*. Zij beschrijven dat binnen de huishoudelijke sector de inwonende au pairs vanwege hun meervoudige

afhankelijkheid van de werkgever kwetsbaar zijn. Hun conclusie was voorts dat de problemen voor au pairs vooralsnog incidenten zijn en dat er niet gesproken kan worden van slavernij, hooguit van misbruik. Ilonka heeft het op zich getroffen, haar gastgezin betaalt meer voor extra huishoudelijk werk. Toch beperkt het inwonend zijn haar bewegingsruimte:

Waarom wilden jij en je vriendin samen een eigen huis zoeken?

Omdat we dan onze eigen plannen kunnen maken. Nu zit ik in dit gezin, ik weet wat ik moet doen, het is altijd hetzelfde. En ik moet altijd alles vragen aan het gezin, wanneer ik uit kan gaan, wanneer ik op vakantie kan. Alles moet in overleg met hen, ik kan niet zelf eigen plannen maken.

(Vrouw, 23 jaar, Slowakije, alleenstaand, geen kinderen)

Er zijn weinig andere beroepen waarbij de werkgever en werknemer zo dicht bij elkaar zijn als bij inwonende huishoudelijke werkers. Veel huishoudelijk werkers in het onderzoek van Anderson (2002) geven aan liever uitwonend te zijn. De uitwonende variant komt veel vaker voor dan de inwonende in Nederland, Duitsland en Engeland (Lutz 2002, Anderson 2002, Cox 2006). Een contactpersoon die ongeveer 150 Filippijnse huishoudelijk werkers kent bevestigt dat de meeste van hen uitwonend zijn in Amsterdam. Zo ook de huishoudelijk werkers in dit onderzoek, bijvoorbeeld Denissa:

Denissa was 32 jaar toen ze in 2002 haar geboorteland Colombia verliet en naar Amsterdam reisde. Haar oudere zus is getrouwd met een Nederlander die ze in Colombia ontmoet heeft en woont al vier jaar rechtmatig in Nederland. Denissa zelf heeft geen verblijfsvergunning. De eerste drie maanden woonde Denissa bij haar zus en haar zwager. Daarna vond zij met hulp van de Nederlandse zwager zelfstandige woonruimte. Het is een tweekamerwoning met eigen badkamer en keuken in het centrum vlakbij haar zussen. Ze betaalt 400 euro all-in per maand aan huur, contant.

Veel respondenten verblijven de eerste maanden in Nederland enkele maanden bij familie of vrienden uit het land van herkomst, waarna zij vervolgens zelfstandige woonruimte weten te huren. Alleen Molly is altijd bij haar zus blijven wonen. Er zijn zes respondenten die in de sociale sector een woning betrekken, op basis van een eigen verblijfsvergunning of op die van een partner/familielid. De andere respondenten (n=14) betrekken een woning of kamer in onderhuur, vaak gemeubileerd en meestal tijdelijk. Deze woonruimte vinden zij via vrienden of familie of in enkele gevallen ook via hun inmiddels verkregen werkgevers. Zes respondenten hebben zelfstandige woonruimte in onderhuur weten te vinden, onder hen is één stel. De huren variëren tussen de 400 en 500 euro all in. De overige acht respondenten huren een kamer of delen een flat, meestal met mensen uit het land van herkomst. Voor hen varieert de huur tussen de 230 en 300 euro.

De buurten waar de huishoudelijk werkers wonen zijn de Pijp, de Bijlmer, de Jordaan, Westerparkbuurt, Staatsliedenbuurt, Centrum en Amstelveen. De woningen zijn over het algemeen klein. Slechts twee respondenten huren een driekamerwoning, die zij delen met hun partner. De overige zelfstandige woningen zijn tweekamerwoningen. De inrichting van de woonruimtes was kaal en onpersoonlijk. Uit alles sprak een tijdelijk verblijf in de woning. De huishoudelijk werkers zijn over het algemeen tevreden over hun woonruimte. Eventuele klachten zijn de hoogte van de huur, het tijdelijke karakter van de huur en overlast van medebewoners.

Voor de uitwonende huishoudelijk werkers is de hoogte van de kosten van een uitwonend dienstverband (huur en eten) in verhouding tot hun inkomsten cruciaal. Dit kan met name voor starters een probleem zijn, die nog weinig werkadressen en inkomsten hebben. Volgens Anderson (2002) zijn voor starters de kosten van onafhankelijkheid te hoog en zou voor hen een inwonend dienstverband in ieder geval in economisch opzicht beter zijn. Zij sprak huishoudelijk werkers die inwonend begonnen waren en naderhand, na het opbouwen van een sociaal netwerk, uitwonend werden. De huishoudelijk werkers in dit onderzoek maken op voorhand gebruik van hun sociale netwerk, door de eerste moeilijke maanden bij familie of vrienden te verblijven. Het gebruik van sociale netwerken en het uitwonend zijn vergroten hun autonomie.

3.4.2. Werktijden en vrije tijd

Toen de van oorsprong Duitse Lia er alleen voor kwam te staan, een uitkering had maar ook schulden, is ze als oppas voor een gezin gaan werken. Daar werkte ze fulltime als oppas en huishoudster, acht jaar lang. Daarna is ze gaan werken bij twee andere gezinnen die haar gezamenlijk in dienst namen voor vier middagen oppaswerk en drie ochtenden schoonmaakwerk. Ze werkt nu twaalf jaar voor beide gezinnen. Omdat de oudste kinderen inmiddels pubers zijn en Lia met haar gezondheid kampt werkt ze nu nog twee middagen als oppas voor de jongste kinderen.

Voor Lia is het huishoudelijk werk, zowel zorg als schoonmaak, altijd een aanvulling geweest op haar uitkering. Ze werkt nu nog vijf uur in de week, om een beetje onder de mensen te zijn en omdat ze een band heeft met de kinderen. Voor Lia is het oppaswerk haar vrije tijdsbesteding en de verdiensten een extraatje om leuke dingen van te doen.

Over de werktijden van uitwonende huishoudelijk werkers is bijzonder weinig bekend. Volgens SEOR (2004) is de sector er vooral één van parttime werk. In onderzoek naar betaald huishoudelijk werk in Zaandam en Purmerend vond ook Tijdens (2000) dat deze gemiddeld vier uur per week werkten.

Alle huishoudelijk werkers in dit onderzoek werken echter meer betaalde uren in de

huishouding dan de gemiddelde vier uur die Tijdens (2000) vond. De Surinaamse Grace werkt vijftien uur op drie adressen, daarnaast heeft ze voor drie dagen in de week een vaste baan bij de bibliotheek. De Portugese Pia werkt ook vijftien uur op drie adressen. In haar vrije tijd volgt ze cursussen en zoekt ze naar een vaste baan in Nederland. Deze drie vrouwen die niet meer dan vijftien uur in de week huishoudelijk werk verrichten hebben één belangrijk kenmerk met elkaar gemeen; ze verblijven alle drie rechtmatig en langdurig in Nederland.

Voor de overige huishoudelijk werkers die ongedocumenteerd in Nederland verblijven is dit anders. Zij werken meer dan twintig uur en niet als aanvulling op een ander inkomen of een uitkering, maar als enige bron van inkomsten. Zij werken een groot aantal uren bij een groot aantal werkadressen. Een van de koplopers hierin is Evan:

Evan is zes jaar in Nederland op het moment dat ik hem spreek. Evan heeft een verbazingwekkend klantenbestand van 35 verschillende werkadressen. Dit klantenbestand bouwde hij samen met zijn vriendin Felice op. Sinds zij op een booreiland werkt, werkt Evan samen met een Filippijnse kennis. In totaal betreffen deze 35 werkadressen 102 manuren schoonmaak, ieder dus 51 uur. Evan en zijn compagnon werken zeven dagen in de week, ze beginnen om negen uur 's ochtends en eindigen om zes uur 's avonds. Alleen zaterdagmiddag heeft hij vrij.

De ongedocumenteerde migranten in dit onderzoek hebben veel meer werkadressen dan het door onderzoeksbureau SEOR (2004) geschatte gemiddelde aantal van drie. Het aantal werkadressen varieert tussen de zes en achttien, met de 35 van Evan als uitschieter. Mensen die alleen werken hebben tot veertien werkadressen. Men werkt 28 tot 60 uur per week.

Onder de respondenten is er een groot verschil tussen degenen die hier legaal verblijven en degenen die ongedocumenteerd in Nederland zijn. De eerste groep werkt parttime en heeft meer overeenkomsten met de groep autochtonen in Zaandam en Purmerend die Tijdens (2000) onderzocht. Voor hen is het werk een aanvulling op andere activiteiten en inkomsten. De groep ongedocumenteerde migranten in Amsterdam laat een ander beeld wat betreft werktijden zien. Voor hen is het werk de voornaamste activiteit in hun leven en het inkomen een bestaansinkomen. Hier demonstreert zich opnieuw hoe specifiek grootstedelijke economieën kunnen zijn. Deze trekken specifieke groepen aan die op een specifieke manier werkzaam zijn in de huishoudelijke sector: ongedocumenteerde migranten die fulltime werken in de huishouding.

De meeste huishoudelijk werkers hebben niet veel vrije tijd. In een inwonend dienstverband, dat ik alleen in de vorm van een au-pairschap heb aangetroffen, dient men te allen tijde beschikbaar te zijn. Anderson (2002) beschrijft dat inwonende huishoudelijke werkers in Europa doorgaans één dag per week vrij zijn. Omdat bovendien de werktijden voor de zes werkdagen niet vastgesteld worden, is de huishoudelijke werker die dagen

doorgaans 24 uur per dag aan het werk. Ze kan haar rol van werknemer niet uitdoen. Dat is een hoge prijs die men voor kost en inwoning moet betalen.

Voor de uitwonende huishoudelijk werkers, zoals mijn respondenten, zijn de kosten van vrije tijd weer hoog: wanneer men per uur betaald krijgt, is het logisch dat men probeert zo veel mogelijk uren te maken door verschillende dienstverbanden op elkaar te stapelen. Zoals voor alle beroepen waar men per uur betaald krijgt is het ook voor uitwonende werksters zo dat tijd geld is. Terwijl zij meer autonomie hebben dan inwonende huishoudelijk werkers wat betreft de indeling van hun werktijden, zijn zij even zo afhankelijk van het inkomen. Wat betreft de integratie op de arbeidsmarkt als bestaansstrategie (vergl. Engbersen e.a. 2002) is het wel zo dat zij met de tijd voldoende werk weten te verkrijgen om een bestaansinkomen te genereren. Hoe zij dat precies doen wordt in hoofdstuk 5 beschreven.

3.4.3. Sociale netwerken

Als laatste bestaansstrategie van ongedocumenteerde migranten noemen Engbersen e.a. (2002) integratie in sociale netwerken. Ik heb al beschreven dat sociale netwerken een bron van hulp zijn bij migratie naar Nederland en het vinden van woonruimte. Ook bij het vinden van betaald huishoudelijk werk zijn deze sociale netwerken uitermate belangrijk. Vanwege het belang van sociale netwerken bespreek ik hier kort het soort netwerken dat voor huishoudelijk werkers van belang is, namelijk verwantschapsnetwerken, de etnische gemeenschap en de kerk. Deze drie zijn geen aparte entiteiten maar overlappen elkaar grotendeels.

Vijftien respondenten hadden al familie of vrienden in Nederland wonen voordat zij naar Nederland kwamen. Vier respondenten kregen eenmaal in Nederland contact met een ‘landgenoot’. Ieva, een van de weinigen die zonder pionier naar Nederland kwam, heeft inmiddels haar zus bij zich wonen. De Russische Sonia leerde hier vrij snel een aantal Russen kennen. Laura en Lucas uit Brazilië kwamen via de kerk in contact met andere Brazilianen. Er zijn slechts twee vrouwen die geen vrienden uit eigen etnische/familiaire kring hebben, de Duitse Lia en de Slowaakse Ilonka.

De kerk speelt een opvallend belangrijke rol in het leven van huishoudelijk werkers. De vijf jonge Brazilianen zijn bijvoorbeeld zeer gelovig. Het protestante kerkgenootschap waar zij lid van zijn, heeft over de hele wereld kerken. Bruno, Claudia en Andreia meldden zich direct bij de Nederlandse kerkvestiging. Zij kregen hulp en advies van medekerkgangers. Laura en Lucas leggen uit dat dit makkelijk is omdat in een naslagwerk alle kerken van het genootschap staan. Toen zij in Nederland strandden, vonden ook zij snel de kerk in Amsterdam. Kerkgenoten boden hun onderdak tijdens de eerste maanden en hielpen hen aan werkadressen. “God geeft steun als je arm bent”, zegt Laura.

Ook voor Molly zijn haar broers en zussen van de kerk heel belangrijk, hier gaat het dan weer om Filippijnse kerkgangers. Ook zij vond via de kerk steun wat betreft woonruimte

en werk tijdens de eerste maanden van haar verblijf in Nederland. De Filipijnse Janelle, de Surinaamse Grace en de Colombiaanse Denissa hebben soortgelijke verhalen over hun kerk. Ze gaan er elke week heen en ontmoeten daar mensen, veelal uit hun land van herkomst. De kerk is een belangrijk instituut om sociale netwerken te versterken.

3.4.4. Het dagelijks leven van huishoudelijk werkers samengevat.

Sociale netwerken zijn belangrijk bij informatie over verblijf en arbeid in Nederland, de komst naar Nederland, een dak boven het hoofd in de eerste maanden en het vinden van woonruimte. Op één na komen inwonende huishoudelijk werkers niet voor in mijn onderzoeksgroep. Na een kort verblijf bij vrienden of familie uit het land van herkomst, huren respondenten zelf woonruimte. Zes respondenten betrekken sociale woningbouw, op basis van een eigen verblijfsstatus of die van de partner. De andere huishoudelijk werkers hebben een woning of kamer in tijdelijke onderhuur. Woonlasten liggen tussen 230 en 500 euro.

Ten aanzien van werktijden is met name de verblijfsstatus van migranten een onderscheidend kenmerk. Drie rechtmatig in Nederland verblijvende vrouwen werken het minst aantal uren in de huishouding en doen dit als aanvulling op een uitkering of andere baan. Ongedocumenteerde migranten werken meer dan 28 tot 60 uur per week. Voor hen is huishoudelijk werk de belangrijkste bron van inkomen en zij hebben weinig tot geen vrije tijd. Zij hebben zes tot veertien verschillende werkgevers.

In de uitwonende vorm zijn huishoudelijk werkers niet afhankelijk van een werkgever voor het hebben van een dak boven het hoofd. Dat geeft hun relatief meer bewegingsruimte dan inwonende huishoudelijk werkers. In deze vorm zijn zij wat betreft arbeid ook niet afhankelijk van één werkgever, zij hebben veel verschillende werkgevers, wat hun autonomie ook vergroot. Wel zijn zij zeer afhankelijk van de inkomsten uit arbeid; zij kunnen als ongedocumenteerde migrant immers niet terugvallen op de verzorgingsstaat. Sociale netwerken - de etnische gemeenschap, familie en de kerk - zijn daarom een belangrijke bestaansstrategie voor nieuwkomers bij de start op de markt van huishoudelijke diensten.

3.5. Motieven om betaald huishoudelijk werk te verrichten

Inleiding.

De aanbodzijde op de markt van huishoudelijk werk bestaat in dit onderzoek uit (ongedocumenteerde) migranten. Waar ten tijde van de dienstbodes klassenverschillen het aanbod kenmerkten, zijn dat nu mondiale economische ongelijkheden en ongelijkheid in burgerschapsrechten. Naar wijze van migratie, woonsituatie en type dienstverband hebben de huishoudelijk werkers in Amsterdam relatieve autonomie.

Er zijn onder de huishoudelijk werkers respondenten die met het specifieke doel van werken in de huishouding naar Nederland kwamen, mensen die specifiek naar Nederland kwamen maar bij wijze van improvisatie in de huishouding belandden, en mensen voor wie zowel het belanden in Nederland als in de huishouding geïmproviseerd was. Deze verschillen in migratiepatronen laten ook verschillen in redenen en beleving van betaald huishoudelijk werk zien.

Dit laatste deel over de huishoudelijk werkers gaat over de verschillende motieven voor het doen van huishoudelijk werk. Waarom besloot men te migreren en in Nederland in de huishouding te werken? Er zijn twee grote thema's te onderscheiden omtrent het waarom van schoonmaakwerk. Het eerste thema zijn de economische kansen en mogelijkheden die betaald huishoudelijk werk biedt. Een tweede belangrijke thema is ongedocumenteerd verblijf en de beperking van mogelijkheden die daar uit voortkomt.

3.5.1. Economische motieven

De verschillende migratiepatronen van huishoudelijk werkers demonstreerden al het onderscheid tussen *push* - en *pull*factoren. In het eerste geval ontvlucht men een slechte economische of politieke situatie in het land van herkomst, men wordt 'weggeduwd'. Het kunnen ook individuele factoren zijn die vrouwen en mannen in de internationale markt van huishoudelijk werk duwen zoals een slecht huwelijk of dominante ouders (Cox 2006). In een dergelijke situatie komt men eerder door geïmproviseerde migratie in Nederland en in het huishoudelijk werk terecht. Het keuzaspect is hierbij klein.

Bij pullfactoren van migratie gaat het om de aantrekkingskracht van nieuwe plaatsen, om aantrekkelijke kansen die men elders ziet. Dat kunnen bijvoorbeeld verbeteringen in inkomenspositie of leefomstandigheid zijn. Op individueel niveau kan dat bijvoorbeeld de aantrekkelijkheid van een bepaalde stad of het weerzien van een geliefde zijn. Bij pullfactoren voor migratie past meer een geregisseerd migratiepatroon. Push - en pullfactoren voor migratie sluiten elkaar niet uit maar bepalen samen de keuze voor migratie.

Een zwakke economie in het land van herkomst is voor bijna alle respondenten een reden geweest voor migratie naar Nederland. Voor degenen met kinderen woog dit zwaarder

dan voor huishoudelijk werkers zonder kinderen. Voor de vier respondenten met kinderen is het werken in de schoonmaak sterk economisch gemotiveerd en gerelateerd aan de economische situatie in het land van herkomst, zoals Janelle vertelt:

En waarom besloot je naar Nederland te gaan?

Omdat ik wilde werken. Ik had werk op de Filippijnen maar het was niet genoeg voor mijn kinderen. Het leven op de Filippijnen is duur. Daarom kwam ik naar Nederland. (...)

Waarom doe je dit werk?

Het geld, alleen voor het geld want het is heel zwaar om hier te werken terwijl mijn kinderen daar zijn op de Filippijnen. Het betekent veel geld als we hier werken maar het is erg zwaar.

(Vrouw, 39 jaar, getrouwd, 4 kinderen, Filippijnen)

De economische motieven voor migratie en werk in de huishouding zijn duidelijk: een beter inkomen dan op de Filippijnen om voor haar kinderen te kunnen zorgen.

Jonge mensen zonder kinderen werken minder vanuit economische noodzaak in de huishouding in Nederland en meer vanuit een economische aantrekkelijkheid. Dit geldt met name voor de vijf jonge Brazilianen en voor de Slowaakse Ilonka die hier werkt als au pair. Zij verdienen voldoende om van te leven in het land van herkomst maar zagen in het werken in de schoonmaak in Nederland een kans om in een bepaalde tijd een bepaald bedrag bijeen te werken, zoals bijvoorbeeld Andreia dat heeft gedaan:

Hoeveel verdien je nou per maand?

1500 euro

Kan je wat geld sparen?

Ja ja niet zoveel, maar ik heb gespaard ja. Ongeveer 10.000 real.

Is dat genoeg voor je cursus?

Nee, per maand is dat 350 real

Nou, hoeveel had je verwacht te sparen?

Hoeveel ik wil? Ik denk tot december, ik kan 30.000 real sparen.

Maar voordat je kwam, hoeveel dacht je toen te kunnen verdienen?

O ja, ik dacht 50.000 real, maar ik denk tot december is moeilijk.

Dus eigenlijk is al het geld dat je verdient voor jou, voor je cursus?

Ja maar ik wil niet meer tandprothese doen, ik wil iets anders maar ik weet nog niet wat.

(Vrouw, 22 jaar, alleenstaand, geen kinderen, Brazilië)

Jonge mensen zonder kinderen zien het werk in de huishouding vooral als kans om te sparen voor de eigen toekomst. Zowel voor mensen met kinderen in het land van herkomst, als voor

hen zonder kinderen die sparen voor een huis of studie in het land van herkomst, is de economische motivatie voor het werken in de huishouding erg op het land van herkomst gericht. Deze economische gerichtheid op het land van herkomst komt onder de helft van de respondenten voor. Hierbij is er ten eerste sprake van een relatieve stijging van de inkomenspositie. Ten tweede ligt de bestemming van het salaris daarbij vaak in het land van herkomst. Ik ga op beide even kort in.

Verbetering inkomenspositie

Voor bijna alle respondenten is het werken in de huishouding economisch gemotiveerd. Door de sterke gerichtheid op het land van herkomst wat betreft de verdiensten is de verhouding tussen de inkomsten daar en in Nederland interessant. In tabel 3.1. zijn de laatst verdiende lonen in het land van herkomst naast de huidige inkomsten gezet.

Tabel 3.1. inkomsten van huishoudelijk werkers in Amsterdam

Naam	Herkomstland	Laatste loon elders p.m.	Inkomsten/huur p.m.	Bestemmingen inkomen
Molly	Filippijnen	300 euro*	1000 euro - 200 uur	300 p.m. naar familie + sparen
Sophia, Diego	Venezuela	-	600 euro - 350 uur samen	sparen voor studie
Denissa	Colombia	90 euro	900 euro - 400 uur	
Pia	Portugal	500 euro	800 euro	
Jesse	Indonesië	100 euro	1500 euro - 600 uur	300 p.m. naar familie
Evan	Filippijnen	200 euro**	1500 euro - 150 uur	800 p.m. naar familie, studie kinderen
Felice	Filippijnen	560 euro **	1100 euro - 150 uur	sporadisch geld sturen aan familie
Janelle	Filippijnen	75 euro	1950 euro - 250 uur	700 p.m. naar gezin, studie kinderen
Ilonka	Slowakije	150 euro	800 euro - geen uur	
Larysa	Oekraïne	150 euro	1000 euro - 250 uur	200 p.m. naar ouders
Ieva	Litouwen	-	1000 euro - 300 uur	50 p.m. naar moeder
Camille	Ghana	-	800 euro	
Claudia, Bruno	Brazilië	210 euro	2200 euro - 500 uur samen	200 p.m. naar familie 1000 p.m. sparen
Rafealla, Lucas	Brazilië	150 euro 280 euro	1500 euro - 450 uur samen	schuld afbetalen sparen voor studie
Andreia	Brazilië	100 euro	1500 euro - 230 uur	sparen voor studie
Natasja	Rusland	200 euro	1900 euro - 400 uur	

* Op Cyprus ** In Oman

Inkomens van twee respondenten die niet volledig afhankelijk zijn van inkomsten uit betaald huishoudelijk werk zijn hier buiten beschouwing gelaten.

Uit deze tabel is af te lezen dat werk in de huishouding in Nederland een forse stijging van het absolute inkomen kan zijn, ten opzichte van het inkomen in het land van herkomst of het land waar men het laatste was. Er is sprake van een verdubbeling tot een vervijftigvoudiging van het inkomen. Of dit ook een verbetering is van hun inkomenspositie hangt af van de kosten van levensonderhoud, zowel in het land van herkomst als in Nederland. Larysa spreekt van een duidelijke verbetering van de inkomenspositie:

Als ik hier werk kan ik alles kopen wat ik wil, nu ja geen auto of een huis, maar dingen die ik nodig heb. In Oekraïne kan men soms gewoon niet kopen wat nodig is. Dat geeft dagelijkse stress, dat is geen gewoon leven als je de hele dag aan geld om te kunnen eten denkt. Waarom zou je zo'n leven willen?

(Vrouw, 26 jaar, samenwonend, geen kinderen, Oekraïne)

Ook Denissa geeft aan dat ze hier dingen kan die ze in haar land van herkomst niet kan:

Wat voor baan had je in Colombia?

Het was een goede baan maar het salaris was laag. Alleen de echt rijke mensen, mensen met status hebben kansen. Hier is dat anders. Hier kan ik zelfs mijn eigen appartement hebben. In Colombia is het onmogelijk om je eigen appartement te hebben met zulke lage salarissen. Het leven is slecht als je geen geld hebt, je hebt veel zorgen over het betalen van de rekeningen.

(Vrouw, 33 jaar, alleenstaand, geen kinderen, Colombia)

In beide fragmenten wordt duidelijk dat de huidige inkomenspositie gerelateerd wordt aan die in het land van herkomst. In die vergelijking is de huidige situatie gunstiger. Slechts een paar huishoudelijk werkers geven aan dat het inkomen op dit moment nog niet voldoende is. Denissa is nog niet zo lang in Nederland en nog op zoek naar meer werkadressen. Ook voor Pia en Camille is het inkomen nog niet voldoende, ze verdienen beiden 800 euro per maand.

Alle andere respondenten zeggen rond te kunnen komen van het maandelijks inkomen en zijn er redelijk tevreden mee. De maandelijks inkomens variëren van 600 euro per maand tot 1950 euro per maand. Huren variëren van 150 euro tot 600. Het gemiddelde inkomen ligt rond de 1000 euro. Vergeleken met inkomens van inwonende huishoudelijk werkers in bijvoorbeeld Griekenland en Italië, waar Anderson (2000) bedragen tussen de 300 en 800 euro noemt, zijn de inkomens in Amsterdam redelijk te noemen. Anderson (2000) vond in haar onderzoek ook dat uitwonende huishoudelijk werkers doorgaans een hoger salaris weten te genereren dan inwonende. Onderzoek van Cox (2006) in London bevestigt dit.

Bestemmingen van het inkomen

Er zijn vier bestemmingen van het inkomen. Men heeft ten eerste geld nodig om hier te leven en te wonen. Dat lukt bijna alle huishoudelijk werkers. Daarnaast zijn er drie bestemmingen voor het verdiende geld te onderscheiden: familie in het land van herkomst, afbetalen van schulden en sparen. Laura heeft een duidelijk bestemmingsplan voor het geld:

En is het goed om hier te zijn en niet in Brazilië?

In Brazilië is het beter. Maar de economische situatie is slecht. Hier is het economisch beter maar geen familie en comfort: auto, tv. En koud. En geen papieren. In Brazilië is het heel

moeilijk voor een grote massa mensen. Niet voor ons, wij zijn niet heel arm, maar we hebben niet heel veel geld. Het is moeilijk, alles betalen.

Stuur je geld naar je vader en moeder?

Nee, maar ik moet nog schulden betalen in Brazilië. Ik had geld geleend. 900 euro per maand betaal ik nu. De schuld is nu nog 2000 euro. Ik moet dus nog drie maanden betalen.

En dan wil je sparen?

Ja ik wil een huis kopen in Brazilië.

(Vrouw, 21 jaar, getrouwd, geen kinderen, Brazilië)

In totaal zegt ruim de helft van de respondenten maandelijks geld te sparen. Dit zijn hoofdzakelijk respondenten jonger dan 30 jaar. Naast sparen is een belangrijk motief voor betaald huishoudelijk werk het kunnen sturen van geld naar familie in het herkomstland.

De helft van de huishoudelijk werkers stuurt geld naar familie in het land van herkomst. Dit zijn ten eerste degenen met kinderen in het land van herkomst. Zij sturen elke maand een substantieel bedrag naar hun gezin. Deze bedragen variëren van 300 tot 800 euro per maand. De anderen sturen geld naar hun ouders. Deze bedragen variëren van 50 tot 300 euro per maand. Zij werken niet uitsluitend om in de kosten van levensonderhoud van hun familie te voorzien maar hebben ook eigen doelen.

Voor Molly verschoof de bestemming van haar inkomen met de jaren. Aanvankelijk maakte zij hier schoon om in de kosten van levensonderhoud en de scholing van haar kinderen te kunnen voorzien. Nu haar kinderen volwassen zijn spaart ze ook voor zichzelf zodat, wanneer ze ooit teruggaat naar de Filippijnen, er geld is om van te leven:

Hoeveel verdien je nu bij die zeven werkgevers?

Ik verdien nu maar 950 euro per maand. Ik stuur maar 300 naar huis (lacht). Mijn kinderen zijn afgestudeerd en hebben werk. Ik spaar nu geld voor mezelf. Ik heb een spaarrekening op de Filippijnen geopend.

(Vrouw, 49 jaar, getrouwd, 3 kinderen, Filippijnen)

Het belang van buitenlandse overschrijvingen (*remittances*) voor landen die veel emigratie kennen is groot. Zo beschrijft Parrenas (2003) dat 34 tot 54 procent van de Filippijnse bevolking wordt onderhouden door geld dat door familieleden in het buitenland wordt verdiend. 8,5 procent van de Filippijnse bevolking werkt in het buitenland en zo'n 9 procent van het Filippijnse BNP bestaat uit *remittances*.³² Hoe werkt dat nou in individuele levens?

In haar laatste baan bij een verzekeringmaatschappij op de Filippijnen verdiende Janelle 75 euro per maand. Als schoonmaakster in Nederland verdient ze maandelijks 1950 euro. Ze betaalt 250 voor de huur van een kamer en stuurt minimaal 700 euro per maand naar haar zus, haar man en vier kinderen op de Filippijnen. Janelle is de succesvolste respondent in financieel opzicht. Ze werkt hard, 51 uur per week. Zij is daardoor in staat bijna het

tienvoudige van haar laatst verdiende maandsalaris op de Filippijnen naar haar man en kinderen te sturen. Haar kinderen kunnen hierdoor naar een privéschool, wat Janelle heel belangrijk vindt. Dit klassieke voorbeeld van een moeder die de slechte economie in het land van herkomst ontvlucht om haar kinderen is enerzijds te interpreteren als een gebrek aan mogelijkheden in het herkomstland en als een uiting van een groeiende mondiale economische ongelijkheid (Parrenas 2000, Lutz 2002) Als zodanig is er op structureel niveau sprake van een duwende motivering in huishoudelijke betaalde arbeid in Nederland voor vrouwen als Janelle. Het is anderzijds in het leven van Janelle ook een *kans* op een betere toekomst voor haar kinderen en op individueel niveau een aantrekkelijkheid van het werken in Nederland (Zie ook: Ehrenreich & Hochschild 2003).

De handeling van het overmaken van geld aan familie lijkt vanzelfsprekend maar dat is het niet. Voor ongedocumenteerde migranten kunnen buitenlandse overschrijvingen een dure aangelegenheid zijn, zij hebben immers geen eigen bankrekening in Nederland. Boekingskantoren zoals die van Western Union vragen 10 procent commissie, in het voorbeeld van Janelle zou dit het haar bijna een dag werken kosten om de maandelijkse 700 euro over te maken. Bij Nederlandse banken is het goedkoper om geld te storten op een buitenlandse rekening maar dan duurt het drie weken voordat de familie het geld heeft, dit doet geen van de respondenten.

Steeds meer banken uit landen die veel overzees werkende emigranten kennen spelen in op de toenemende mondiale geldstromen. Zo zijn er al heel wat Turkse banken in Nederland. Er is in Nederland één Filippijnse bank, RCBC in Rotterdam, die volgens hun website gespecialiseerd is in transnationale overboekingen. Om als ongedocumenteerde migrant gebruik te kunnen maken van de diensten van deze bank, moet men wel naar Rotterdam om het geld daar te storten. Dat kost tijd en geld. Een van de respondenten is hier slim op in gesprongen en fungeert als tussenpersoon. Het is hem namelijk gelukt een bankrekening te openen door - na herhaalde pogingen - een bankmedewerker te treffen die niet naar zijn paspoort vroeg. Evan heeft zo'n vijftig klanten die hem geld voor hun familie in de Filippijnen brengen. Een keer in de week belt de Filippijnse bank Evan om te vragen welke overboekingen er gedaan moeten worden. Evan stort het geld bij een bank in Amsterdam, die het geld overmaakt naar de bank in Rotterdam. De bank in Rotterdam voert dan alle boekingen naar de Filippijnen uit. Evan verdient hiermee 8 euro per transfer. Op zijn RCBC bankpas staat: *servng the filipino dream*, een mooie verwijzing naar het belang van transnationale overboekingen in de Filippijnse cultuur.

De economische motivering voor betaald huishoudelijk werk is evident aanwezig. Het opvallende daarbij is dat het voor een groot deel van respondenten niet alleen om overleven gaat. In de verschillende bestemmingen van het geld en het belang van *remittances* biedt huishoudelijk betaald werk ook kansen. Kansen voor de achtergebleven familie in het land van herkomst, zoals private scholing voor de kinderen en kansen op een verbetering van het eigen leven in het land van herkomst door te sparen voor een studie of woonruimte.

3.5.2. Betaald huishoudelijk werk uit gebrek aan alternatieven

Verblijfsstatus

Naast economische motieven voor het werk blijft de vraag: waarom nu juist schoonmaakwerk bij particulieren? In welke mate doen de respondenten dit werk bij gebrek aan alternatieven vanwege een ongedocumenteerde status?

Voor Jesse is huishoudelijk betaald werk seizoenswerk. Zomers werkt hij in een restaurant op het terras. 's Winters doet hij schoonmaakwerk bij particulieren:

Dus in de winter ga je weer je schoonmaakwerk doen?

Ik weet het nog niet. Gisteren zei de eigenares van het restaurant dat ze in de krant las dat er weer inspecties zijn in de horeca. Ik denk dat ik moet stoppen, het risico is te groot. Als ik huishoudelijk werk doe kan niemand me pakken. (...) Ik wil mezelf niet in gevaar brengen, ik stop liever, want ik heb een Indonesisch paspoort en geen sofinummer, dus is stop, ik ga liever huishoudelijk werk doen. Het betaalt minder goed maar het is tenminste veilig. In het restaurant weet ik nooit met wie ik praat, misschien zijn ze wel van de vreemdelingenpolitie.

En in schoonmaakwerk heb je daar minder zorgen over?

Dan heb ik er ook nog zorgen over maar veel minder. Het restaurant is een publieke ruimte. Daarom ga ik weer terug naar het schoonmaakwerk, om niet gepakt te worden.

(Man, Indonesië, 38 jaar, ongetrouwd, geen kinderen)

Van de zeventien ongedocumenteerde migranten geven er zeven zoals Jesse aan geen andere keuze te hebben vanwege hun ongedocumenteerde status. Huishoudelijk werk biedt bescherming tegen opsporings- en controlebeambten (Cox 2006, Ehrenreich & Hochschild 2003, Romero 2002). Het zijn met name Aziatische respondenten die beperkte arbeidsmarktmogelijkheden als gevolg van ongedocumenteerd verblijf ervaren. Zij hoopten op een verblijfsvergunning al voordat zij naar Nederland kwamen en zoeken nog steeds naar mogelijkheden. Zij hebben met elkaar gemeen dat ze langere tijd in het buitenland dan wel Nederland verblijven, en dit veel minder als tijdelijk zien.

Er zijn ook ongedocumenteerde migranten die de beperkte mogelijkheden op de arbeidsmarkt als gevolg van hun ongedocumenteerde status veel minder bezwaarlijk vinden. Het zijn de respondenten jonger dan 30 jaar, die van tevoren wisten dat zij huishoudelijk werk zouden gaan doen. Zijn zien hun verblijf in Nederland en het huishoudelijk betaald werk als tijdelijk. Laagwaardig werk is een stuk minder erg als het tijdelijk is. Dat geldt ook voor ongedocumenteerd verblijf. Wie langer in Nederland wil verblijven lijdt meer onder de ongedocumenteerde status dan degene die migratie naar Nederland en huishoudelijk werk (nog) als tijdelijk zien. Van drie respondenten weet ik dat zij inmiddels terug zijn gekeerd naar het land van herkomst.

Taalvaardigheden

Zeven van de zeventien ongedocumenteerde migranten zeggen dat zij ook betaald huishoudelijk werk zouden doen als ze legaal in Nederland zouden verblijven omdat ze de Nederlandse taal niet spreken. Hoewel er in de bijvoorbeeld de horeca in Amsterdam steeds meer anderstaligen werken, is huishoudelijk werk bij particulieren een goede optie voor hen die de Nederlandse of Engelse taal niet machtig zijn. De Portugese Pia die wel legaal in Nederland verblijft, ondersteunt het idee dat taal een belangrijke reden kan zijn voor het doen van huishoudelijk betaald werk, bij particulieren wel te verstaan. Zoals Pia aangeeft moet je voor schoonmaakwerk bij bedrijven zelfs Nederlands spreken:

Die schoonmaakbaan, hoe vond je die?

Nou via een werkgever waar ik oppaswerk doen. Ik zei: ‘in Amsterdam vragen zelfs schoonmaakbedrijven om mensen die Nederlands spreken. Zelfs voor schoonmaakwerk is het problematisch als je geen Nederlands spreekt, nou dan wordt het moeilijk om werk te vinden.’ Die werkgever vroeg mij toen of ik het erg zou vinden om bij particulieren thuis schoon te maken. Ik vond dat niet erg en zij had vrienden die een schoonmaakster nodig hadden.

(Vrouw, 31 jaar, Portugal, alleenstaand, geen kinderen)

Voor de respondenten uit Latijns Amerika is het onvoldoende beheersen van de Nederlandse of Engelse taal ook een reden waarom ze schoonmaakwerk doen. Voor hen bepaalt taal zelfs het *soort* huishoudelijk werk dat ze doen. Voor oppaswerk moet je namelijk Nederlands of Engels spreken, zo zegt Bruno. De factor taal verklaart ook waarom mensen juist bij particulieren schoonmaken. Net als verblijfsstatus beperkt taal de mogelijkheden en keuzes van migranten.

3.5.3. Sociale motieven

Vier vrouwen noemen naast bovenstaande motieven ook sociale motieven voor het doen van huishoudelijk werk. Het zijn specifieke respondenten die iets weten te zeggen over de aantrekkelijkheid van het werk, namelijk drie legaal in Nederland verblijvende vrouwen en een au pair. Zij doen huishoudelijk werk allen niet fulltime maar vijf tot twintig uur in de week op één tot vijf adressen. Het gaat hier bovendien om een combinatie van schoonmaakwerk en oppaswerk. Zij zeggen dat ze het oppas- en schoonmaakwerk doen omdat het fijn is iets voor anderen te betekenen.

De Surinaamse Grace zegde recent zelfs haar baan in de bibliotheek op omdat ze meer in de thuiszorg wil gaan werken. Enkele van haar informele schoonmaakbaantjes zijn namelijk geformaliseerd via de thuiszorg.

Ze zegt:

En waarom ben je gestopt met de bibliotheek?

Ik vond het niet meer zo leuk, ik vond het eentonig werken. Ik wil toch buiten zijn, met mensen omgaan, met mensen praten, dat vind ik leuker.

Weet je ook waarom je dat zo leuk vindt?

Ja kinderen en oude mensen zijn spontane mensen, die komen heel spontaan over, het zijn eerlijke mensen, het is heel anders.

(Vrouw, Suriname, 51 jaar, alleenstaand, geen kinderen)

Voor Lia was geld aanvankelijk een belangrijke reden om oppas - en huishoudelijk werk te doen, maar nu niet meer. Nu vindt ze het fijn om iets voor anderen te betekenen:

Ik heb nu zoiets, ik doe het niet meer voor het geld hè, ik doe het met liefde. Ik ben al zo lang bij die mensen en ze hebben me niet in de steek gelaten. (...)

(Vrouw, Duitsland, 61 jaar, gescheiden, vier kinderen)

Het is opvallend dat het juist deze twee legale, Nederlands sprekende vrouwen zijn die geen van bovenstaande redenen noemen voor het werk maar het sociale aspect benadrukken. Zij zijn meer in de mogelijkheid om juist specifiek voor dit werk te kiezen dan degenen die geen verblijfsvergunning hebben en/of de taal niet spreken. De andere twee spreken geen Nederlands maar doen ook een combinatie van oppas - en schoonmaakwerk. Deze combinatie benadrukt het sociale aspect van de huishoudelijke sector.

Als de sociale kant het werk aantrekkelijker en leuker maakt waarom doet het overgrote deel van mijn respondenten dan uitsluitend schoonmaakwerk en geen oppaswerk? Ten eerste is het zo dat ongedocumenteerde migranten niet in aanmerking komen voor geïnstitutionaliseerde vormen van huishoudelijke arbeid zoals het PersoonsGebonden Budget (PGB) en de thuiszorg, waar de verzorgende kant veel meer aanwezig is. Oppaswerk direct aan particulieren zou wel mogelijkheden voor ongedocumenteerde migranten kunnen bieden, net als het schoonmaakwerk. Toch gebeurt het weinig. In de interviews wordt hier een aantal redenen voor genoemd. Ten eerste de taal: voor oppaswerk moet je goed Nederlands dan wel Engels kunnen spreken, menen sommige respondenten. Ten tweede: oppaswerk verdient veel minder dan schoonmaakwerk en is daarom met name voor ongedocumenteerde migranten die zo snel mogelijk zo veel mogelijk geld willen verdienen niet aantrekkelijk.

3.5.4. Motieven voor huishoudelijk werk samengevat

Er zijn zes soorten motieven voor het werken in de huishouding te onderscheiden. De eerste drie zijn economisch van aard en betreffen de economische situatie in het land van herkomst,

verbetering van de relatieve inkomenspositie en de bestemmingen van het salaris. Naast deze economische motieven belanden mensen ook in huishoudelijk werk vanwege een gebrek aan alternatieven door ongedocumenteerd verblijf en onvoldoende taalvaardigheden. Voor de legaal in Nederland verblijvende respondenten zijn er ook sociale motieven om betaald huishoudelijk werk bij particulieren te verrichtten.

Voor ongedocumenteerde migranten komt het huishoudelijk betaald werk voort uit een beperking van de keuzemogelijkheden in Nederland. Binnen een mondiale economische ongelijkheid hebben mijn respondenten wel kansen gezien en genomen om hun situatie of die van hun familie in het land van herkomst te verbeteren. Economische motieven voor het werk zijn vaak verbonden met het herkomstland. Huishoudelijk werkers in Amsterdam beleven daarbij hun situatie niet als een totaal gebrek aan keuzes en kansen. Wel is het zo dat ongedocumenteerd verblijf mogelijkheden en bewegingsvrijheden beperkt.

3.6. Concluderend: huishoudelijk werkers in Amsterdam

Uit onderzoek naar huishoudelijk werk in Europese landen, in de Verenigde Staten, het Midden-Oosten en Azië komt naar voren dat dit steeds meer een zaak van migranten wordt³³. Onderzoek naar de Nederlandse markt spreekt van een aanbod hoofdzakelijk bestaand uit autochtone laagopgeleide vrouwen (SEOR 2004). Dat is niet het geval in een grootstedelijk gebied als Amsterdam. De autochtone Nederlandse poetsvrouw is daar een zeldzaamheid geworden. Ik vond in deze sector voornamelijk migranten werkzaam. Er zijn geen aanwijzingen voor een duidelijke overheersing van een of enkele nationaliteiten op de markt van huishoudelijk betaald werk. Opvallend is dat zij allen enige opleiding hebben genoten.

Voor bijvoorbeeld Filippijnse vrouwen werkzaam als huishoudelijk werker overal ter wereld wordt het verschijnsel van ketens van zorg beschreven (Parrenas 2000, Lutz 2001). Vrouwen die hun kinderen in het land van herkomst achterlaten om in westerse landen voor het huishouden en de kinderen van vrouwen daar te zorgen. Dit concept, dat uitgaat van één bepaalde levensfase, gaat voor een klein deel van mijn respondenten op. Een veel groter deel van mijn respondenten bevindt zich in een andere levensfase: jong en kinderloos. Deze verschillen in levensfase zijn van invloed op de verwachtingen, motieven en belevingen van individuen werkzaam als huishoudelijk werker.

Een relevant onderscheid is dat naar geregisseerde en geïmproviseerde migratie. Een groot deel van de respondenten belandde geenszins op toevallige wijze of bij gebrek aan alternatieven als huishoudelijk werker in Nederland, maar maakte op basis van informatie van pioniers een keuze om hier geld te verdienen dat zij in het herkomstland niet konden verdienen.

In Nederland komt voorts de uitwonende variant van huishoudelijke arbeid veel vaker voor te komen dan inwonend. In mijn onderzoeksgroep is er maar één inwonende huishoudelijke werker, een au pair. Nederland kent geen verblijfsvergunningen ten behoeve van huishoudelijk arbeid, behalve die voor au pairs.

Het merendeel van de huishoudelijk arbeiders verblijft ongedocumenteerd in Nederland. Toch slagen zij er bijvoorbeeld in woonruimte te vinden. Pioniers, of meer algemener verwantschaps- of etnische netwerken bieden hulp bij de komst naar Nederland, onderdak tijdens de eerste maanden en het vinden van woonruimte. Pioniers helpen ook vaak bij het vinden van de eerste werkadressen. De huishoudelijk werkers in dit onderzoek hebben relatief veel autonomie doordat zij de migratie in eigen handen hadden, uitwonend zijn en meerdere werkgevers hebben.

In het laatste deel beschreef ik motieven voor het doen van betaald huishoudelijk werk. Er zijn daarin twee thema's belangrijk: het land van herkomst en de ongedocumenteerde verblijfsstatus.

De (economische) situatie in het land van herkomst bepaalt in hoge mate de reden

voor migratie naar Nederland en het werken in de huishouding. Ook de bestemming van het verdiende geld ligt vaak in het land van herkomst: zorgen voor familie aldaar of sparen voor de eigen toekomst.

Een ongedocumenteerde status zorgt voor beperkingen op bijvoorbeeld de arbeidsmarkt. Hoewel een deel van de huishoudelijk werkers hoog opgeleid is, hebben ze weinig alternatieven. Werken in de huishouding beschermt tegen controle op verblijfsstatus. Het aanbod bestaat in dit onderzoek niet uit laagopgeleide migranten (Sassen 1996). Eerder biedt de sector ‘kansen’ voor ongedocumenteerde migranten.

Er is in de groep huishoudelijk werkers die ik onderzoek een grote variatie. In dit hoofdstuk is er kennis met ze gemaakt. Elk individu heeft zijn eigen verhaal. Maar er zijn ook patronen te ontdekken in deze gevarieerde groep. De huishoudelijk werkers zijn allen migrant waarvan het merendeel ongedocumenteerd. Een ongedocumenteerde status maakt huishoudelijk werkers kwetsbaar op de woonmarkt, de arbeidsmarkt en in het publieke leven. Ze werken bijna allen fulltime. De kerk, familie of andere leden van de migrantengemeenschap zijn belangrijke informatie - en hulpbronnen. Het geld en de vrijheid in Nederland compenseren de ongelijkheid in arbeidsmarktpositie. Het geld kan gebruikt worden als investering voor de kinderen in het land van herkomst of als investering in eigen toekomst. Als zodanig bestaat het aanbod van huishoudelijk werkers in Amsterdam uit een groep mensen aan de onderkant van de Nederlandse samenleving, die binnen een structuur van mondiale ongelijkheid in hun individuele levens toch mogelijkheden zien voor een relatieve verbetering van hun levensomstandigheden.